

WIELEWAAL

maandblad
jaargang 51
mei 1985

WIELEWAAL

Vlaams tijdschrift voor natuurstudie

uitgegeven met ondersteuning van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur.

Vroegere hoofdredacteurs: E.H. Fr. SEGERS: jaargang 1 tot en met 23
Dr. Fr. GROOTAERS: jaargang 24 tot en met 46

Hoofdredacteur

Dr. H. MEEUS, Langvenstraat 25, 2300 Turnhout (014/41 57 58)

Redactieraad

H. FRANCKX, Dr. Fr. GROOTAERS, G. HUYSKENS, J. BLOEMEN, A. DE JONGHE, J. KIEBOOMS, R. WILLOCKX, G. LUYTS, Prof. Dr. A. DHONDT, P. VAN DEN BREMT, M. BECUWE, Dr. R. EYCKERMAN, J. VAN WINKEL, H. VOET, Dr. M. LOUETTE, Ir. G. BULTEEL, J. GABRIELS, Dr. J. VAN GOMPEL, Dr. J. PAULUSSEN, G. BURGGRAEVE, P. MAES, Graaf L. LIPPENS, Dr. H. WILLE, Ir. M. HERREMANS, L. MATTHÉ.

Buitenlands corresponderend redactieraadslid
K.J. EIGENHUIS (Nederland)

WIELEWAAL

is een uitgave van de

Koninklijke Vereniging voor Vogel- en Natuurstudie DE WIELEWAAL

De vereniging heeft tot doel: de kennis en de bescherming van de natuur en in het bijzonder van de in het wild voorkomende vogels te bevorderen door alle middelen, o.m. door het oprichten van plaatselijke afdelingen, het houden van studiedagen, het uitgeven van een tijdschrift, het verspreiden van vogelboeken en natuurboeken, het oprichten van natuurreservaten. De vereniging werd in 1933 opgericht door E.H. Fr. Segers. Ze telt nu meer dan 6.000 leden, verdeeld over 52 afdelingen. Een waaier van voordrachten, dia- en filmavonden, lessen, tentoonstellingen, geleide wandelingen, studieprojecten, deelname aan regionale en internationale onderzoeken en inventarisaties, beheerswerken in natuurreservaten, uitstappen en reizen in binnen- en buitenland staat jaarlijks op de agenda. De vereniging heeft niet minder dan 70 natuurreservaten in beheer met een totale oppervlakte van meer dan 4.000 ha, verspreid over geheel Vlaanderen. Ze bezit bovendien een eigen „Wielewaal-huis” te Turnhout waar naast het secretariaat ook een ornithologisch museum, een bibliotheek, vergaderzalen en een boekhandel zijn ondergebracht.

Raad van beheer

Dagelijks bestuur:

H. FRANCKX, voorzitter, Vredelaan 29, 2500 Lier (03/480 47 32)
W. VAN SPAENDONK, ondervoorzitter, Zevenbergen 50, 2500 Lier (03/480 54 24)
F. VAN DEN BROECK, secretaris, De Wilgen 41, 2060 Merksem (03/645 02 52)
J. PEETERS, penningmeester, Hertevoetweg 11, 2958 Weerde (015/61 20 86)

Overige leden:

G. LUYTS, Zilverberkstraat 13, 2300 Turnhout; E. WELLENS, Statiestraat 89, 3900 Lommel;
D. VAN DAELE, Garenmarkt 4 bus 2, 8000 Brugge; J. DHOLLANDER, Bergstraat 5, 2780 St.-Gillis-Waas;
J. VANHEUVERSWYN, Burg. P. Ceuterickstraat 12, 9751 Asper; P. HERROELEN, Van Asschestraat 33, 1910 Melsbroek

Technisch adviseur voor de natuurreservaten:

Ir. S. TYS, Beekstraat 16, 2800 Mechelen (015/41 12 78)

LIDMAATSCHAP EN ABONNEMENTEN

België: 450 F. Andere landen: 600 F. Bijlid (zonder abonnement): 50 F.
Administratie: De Wielewaal, Graatakker 11, 2300 Turnhout. Giro: 000-0319785-73. Tel.: 014/41.22.52.

Alle briefwisseling in verband met de inhoud van het maandblad dient gericht aan het redactieadres, Langvenstraat 25, 2300 Turnhout. Briefwisseling aangaande administratie en bestelling van het tijdschrift dient gestuurd naar het secretariaat van de vereniging, Graatakker 11, 2300 Turnhout.

Het „Natuurpark” Mol-Postel: zijn dagroofvogels en zijn bedreigingen

Dirk Draulans en Frans Daemen

Vlaanderen dient ongetwijfeld gerekend bij de dichtst-bevolkte gebieden ter wereld. Dit heeft uiteraard zijn implicaties voor onze omgeving. Het samenwonen van vele mensen op een kleine oppervlakte betekent een zware belasting voor het natuurlijk milieu. Allerhande maatschappij-gebonden nevenverschijnselen als vervuiling, ontbossing, verkaveling en recreatie tasten de laatste restanten van onze oorspronkelijke biotopen aan, en de meeste relictten, die tot dusver gespaard bleven, dienden als reservaat geklas-seerd te worden om van vernietiging gevrijwaard te blijven.

Aankoop en beheer van gebieden is echter een kostelijke zaak, zodat kleinschaligheid meestal de optimale strategie is in het streven naar diversiteit. Deze politiek heeft echter zeker zijn consequenties voor het bestand van diersoorten, die relatief uitgestrekte leefgebieden nodig hebben, zoals de grotere predatoren. In een samenvatting van de toenmalige ontwikkelingen betreffende de studie van de eilandbiogeografie stelde Heip (1976) dat

kon verwacht worden dat een aantal van de grotere roofvogelsoorten in ons land niet meer voor uitsterven zouden kunnen behoed worden.

Niettegenstaande recent gunstige bestandsontwikkelingen optraden als gevolg van een verstrenging van de wetgeving, blijven de broed-gevallen van dagroofvogels, en zeker van hun grootste vertegenwoordigers zoals Buizerd *Buteo Buteo*, Havik *Accipiter gentilis*, Wespendif *Pernis apivorus* en Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, veelal beperkt tot enkele verspreide locaties (Draulans, 1984). Uitgestrekte terreinen, waar hogere aantallen van dergelijke vogels nog aan hun trekken kunnen komen, zijn uitermate schaars geworden in ons land. Voous (1977) vestigde vroeger reeds de aandacht op de dwingende noodzaak tot bescherming van zulke plaatsen. Zeer recent beklemtoonde de verantwoordelijke minister trouwens dat het veiligstellen van groot-schalige natuurterreinen in Vlaanderen zijns in-ziens ontontbeerlijk is (Akkermans, 1984).

In de hier volgende bijdrage zullen wij trachten,

De Riebos

Foto: H. Meeus

na een summiere gebiedsbeschrijving, een kort overzicht te schetsen van het roofvogelbestand in één van de weinige uitgestrekte natuurgebieden, die nog in Vlaanderen te vinden zijn, namelijk de omgeving van Mol-Postel. Vervolgens zal gewezen worden op factoren die het gebied bedreigen en zullen concrete voorstellen geformuleerd worden in een streven naar een integrale vrijwaring van het gebied in zijn huidige toestand. Tot slot wordt kort de aandacht gevestigd op de invloed van recreatie op de roofvogelstand.

MOL-POSTEL : HET GEBIED

Mol-Postel is gelegen in het noordoosten van de provincie Antwerpen langs de grens met Limburg en Nederland. Het gebied wordt frequent bezocht door vogelliefhebbers uit de omgeving, en van grote delen worden regelmatig inventarisaties van ondermeer de aanwezige dagroofvogels verricht. De totale oppervlakte van het ten behoeve van dit werk bestreken areaal is ongeveer 8000 ha.

Oorspronkelijk lag Mol-Postel midden in een onherbergzaam moerassig heidegebied. Vanaf het begin van deze eeuw werd de ontginning hiervan met de grote middelen aangevat en verkreeg het gebied meer en meer zijn huidige

uitzicht. Er ontwikkelde zich een zeer gevarieerd landschap met hoofdzakelijk bos- en landbouwgrond, waartussen belangrijke relictten van de oorspronkelijke heiden en moerassige gronden. De landbouwpercelen zijn gemiddeld vrij uitgestrekt. Recent is er trouwens een omschakeling van het grondgebruik merkbaar van gerst, rogge en haver naar maïs, suikerbieten en aardappelen. In het gebied liggen twee reservaten in beheer door de BNVR, namelijk de Ronde Put en de Maat, en één in beheer door De Wielewaal (de Riebos). Het betreft hier vochtige gronden (oude turf- en sprietwinningen). Hun oppervlakte is relatief gering, maar hun belang zeer groot.

Het is duidelijk dat een dergelijke variatie aan biotopen, in combinatie met de heersende rust en de geringe bebouwing, een grote verscheidenheid aan vogelsoorten moet kunnen herbergen. Hieronder nemen de roofvogels een niet te onderschatten positie in. In het volgende onderdeel zal aan de hand van cijfermateriaal kort het belang van Mol-Postel voor het broeden en het overwinteren van dagroofvogels geschetst worden. Uitgebreide informatie hierover is elders verstrekt (Draulans, l.c.).

MOL-POSTEL : ZIJN DAGROOFVOGELS

Broedvogels

Het jaarlijks aantal broedende roofvogelparen te Mol-Postel vanaf 1949 tot en met 1982 is samengevat in Tabel 1. Niet minder dan tien soorten werden reeds als broedvogel geregistreerd. Niettegenstaande soms op schattingen beroep werd gedaan, is het duidelijk dat Mol-Postel tegenwoordig jaarlijks meer dan vijftig paren broedende roofvogels telt. De aantallen voor Wespandief, Havik en Buizerd mogen zelfs als uitermate gunstig bestempeld worden. Vooral de laatste tien jaren kende het bestand een duidelijke toename. Toch is het hier zeker op zijn plaats enige opmerkingen te formuleren in verband met de voorgestelde cijfers.

De Wespandief is te Postel slechts vanaf het begin der jaren zeventig een regelmatige broedvogel geworden. Door de opvallende balts is het niet moeilijk een vrij juist idee te verkrijgen over het aantal broedgevallen en wij menen dan ook dat de voorgestelde cijfers de reële toestand vrij goed weergeven. Mol-Postel kan trouwens tot één der betere Wespandiefbroedgebieden gerekend worden, gezien de hoge broeddichtheid die deze soort hier realiseert in vergelijking met andere plaatsen in Europa.

De Rode Wouw *Milvus milvus* blijft in Vlaanderen een zeer zeldzame broedvogel. Toch werd er in 1976 een broedpoging te Mol-Postel geregistreerd; het nest werd echter verstoord door onverantwoorde nestenzoekers.

De Bruine Kiekendief was mogelijk reeds in de jaren vijftig een geregelde broedvogel in de

Wielewaal-natuurreservaat De Riebos Foto: H. Meeus

Tabel 1. Aantal broedparen van de verschillende dafroofvogelsoorten te Mol-Postel vanaf 1949 tot en met 1982.

	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>																		(1)	1			(1)	2	2	3	4	3	4	2	4	4	3	4	4	
																													(5)	(5)	(4)				
Rode Wouw <i>Milvus milvus</i>																												1							
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>			1					1	1	(1)	1	(1)			1		1	1	2	2	2	1	2	3	4	3	2	4	2	1	1	3	2	1	
																										(3)		(3)			(4)	(3)			
Blauwe Kiekendief <i>Circus cyaneus</i>										1									1																
Grauwe Kiekendief <i>Circus pygargus</i>						1	2	4	3	3							1		(1)	1															
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	1			1					1	1	1	1			1	1	(1)	(1)	1	1	1	2	2	3	5	3	3	3	4	
																										(2)	(3)	(4)				(4)			
Sperwer <i>Accipiter nisus</i>									X					X					X	X					X	X	5	4	X	X	X	X	9	9	
Buizerd <i>Buteo buteo</i>																	(1)	(1)	1	1	1	1	1	2	X	17	X	15	X	X	X	X	X	23	
																										(2)	(2)	(3)		(22)				(28)	
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	5	X	X	X	6	15	15	X	7	X	X	X	X	7	8
																																	(12)		
Boomvalk <i>Falco subbuteo</i>	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	3	X	X	(8)	8	X	X	X	X	X	X	X	X	5	6
																				(15)															
TOTAAL																																			55
																																			(60)

X: soort zeker broedend, maar geen aantallen gekend; (*): waarschijnlijke broedgevallen; wanneer per jaar twee cijfers gegeven zijn geeft het bovenste het aantal broedgevallen, waarvoor concrete bewijzen werden verzameld, het onderste dezelfde gevallen, inclusief waarschijnlijke broedparen.

streek, maar volledige gegevens ontbreken hier. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig werden in ieder geval jaarlijks broedgevallen bewezen, zowel aan de hand van baltsfragmenten als op basis van waarnemingen van uitgevlogen jongen. In de jaren zeventig broedden soms drie of zelfs vier paren in de streek. De laatste jaren gaat het te Postel echter iets minder goed met deze prachtige vogel.

In de hier besproken periode werd slechts tweemaal een broedpoging van de Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus* geobserveerd. Beide gevallen mislukten echter als gevolg van afschot van één der oudervogels in 1958 en eierroof in 1968.

De Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* is in de zestiger jaren als broedvogel uit de streek verdwenen. Het is niet onlogisch te veronderstellen dat de soort voordien regelmatig tot broeden kwam, hoewel niet uit alle jaren concrete bewijzen voorliggen. Sommige seizoenen broedden drie tot vier paren op kleine afstand van elkaar.

Er zijn vele aanwijzingen dat de Havik vroeger geregeld in Postel tot broeden trachtte te komen, maar de meeste van deze pogingen kenden een

slechte afloop, vooral als gevolg van verdelging van broedsels en oudervogels, en ook wel door roof van eieren en jongen. Het is slechts vanaf de tweede helft van de jaren zeventig dat de Havik de kans kreeg zich uit te breiden en tegenwoordig kunnen we ons elk jaar verheugen op drie tot vijf broedparen, wat naar Europese norm een goed resultaat is voor een gebied met de oppervlakte van Postel. De voorgestelde cijfers geven een zeer goede aanduiding van de reële toestand, daar de Havik in het broedseizoen zeker niet zo onopvallend is als soms wel eens wordt vermoed. De Sperwer *Accipiter nisus* is door zijn verborgen levenswijze in het broedseizoen wel een moeilijk te inventariseren vogel en concrete getallen voor wat betreft het jaarlijks aantal broedparen zijn een uitzondering. Er zijn wel indicaties dat in de loop der jaren zeventig het aantal paren geleidelijk aan tot een tiental opliep.

Ook de Buizerd stelt problemen bij de inventaris. Daar vele niet-broedende overzomeraars kunnen aanwezig zijn en zelfs baltsvluchten kunnen vertonen, vormt dit laatste gedrag geen ondubbeldzinnige aanduiding voor een broedgeval en dient er, ten behoeve van de objectiviteit, naar nesten gezocht, wat geen gemakkelijke taak is voor een

De Ronde Put

Foto: H. Meeus

zo uitgebreid gebied als Mol-Postel. Wel zeker is dat de eerste broedgevallen slechts in de loop der jaren zestig ontdekt werden en dat in de eerste helft van de jaren zeventig een explosieve toename werd geregistreerd. Het actuele bestand overschrijdt elk jaar de twintig bezette horsten. Postel herbergt dus een zeer belangrijke buizerd-populatie!

De Torenvalk *Falco tinnunculus* heeft waarschijnlijk gedurende heel de behandelde periode in min of meer groot aantal te Mol-Postel gebroed, maar juiste cijfers zijn vroeger niet verzameld. In de eerste helft van de jaren zeventig werden soms een vijftiental paren geregistreerd, maar dit bestand is nadien sterk afgenomen, bij zoverre dat er de laatste jaren nog maximaal een tiental tot broeden komen.

De Boomvalk *Falco subbuteo* broedt eveneens jaarlijks te Postel, maar ook hier ontbreken nauwkeurige tellingen. In het begin van de jaren zeventig werd het aantal paren op een achttal geraamd, maar er zijn tekenen dat dit naar de jaren tachtig toe iets is afgenomen.

Overwinteraars

In Tabel 2 worden enige cijfers geciteerd, die een richtlijn kunnen vormen voor de waarde van Mol-Postel als overwinteringsgebied voor dagroofvogels. Er kan gesteld worden dat er elk seizoen

meer dan honderd roofvogels te Postel de winter trachten te overleven, ons inziens een niet-verwaarloosbaar aantal voor ons land. Belangrijk zijn de aantallen Blauwe Kiekendieven, Buizerds en Smellekens *Falco columbarius*, die jaarlijks gezien worden. Sperwer en Torenvalk zijn ook in min of meer groot aantal aanwezig. Anders is het gesteld met de Slechtvalk *Falco peregrinus*, die vroeger wel regelmatig op enkele plaatsen overwinterde, maar de laatste jaren nog slechts sporadisch wordt waargenomen. Voor de Havik beschikten wij niet over voldoende concrete informatie. Het is moeilijk een bepaalde norm aan deze getallen toe te kennen, daar refereren naar andere situaties bijna onmogelijk is. De overwintering van roofvogels is namelijk op te weinig plaatsen bestudeerd om relevante vergelijking toe te laten.

MOL-POSTEL : INTEGRALE BESCHERMING WENSELIJK!

Het voorstel

Reeds tijdens een internationaal colloquium over vogelbescherming, meer dan tien jaren geleden, merkte Verheyen (1972) op dat Postel een onvervangbare broedplaats biedt aan meerdere vogelsoorten. Er werd toen een motie ter vrijwaring van het gehele gebied opgesteld, dit

Tabel 2. Aantal en densiteit van overwinterende dagroofvogels te Mol-Postel.

Soort	Maximaal aantal aanwezig (seizoen van inventarisatie)	Maximaal berekende densiteit, uitgedrukt als aantal ha beschikbaar voor eke vogel bij gelijkmatige verdeling *
Blauwe Kiekendief <i>Circus cyaneus</i>	12 à 13 (1977/1978)	667 ha of 282 ha jachtgebied
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	?	?
Sperwer <i>Accipiter nisus</i>	22 (1978/1979)	± 350 ha
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	67 (1981/1982)	120 ha of 57 ha jachtgebied
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	15 à 22 (jaren tachtig)	± 450 ha of 200 ha jachtgebied
Smelleken <i>Falco columbarius</i>	7 (jaren tachtig)	1100 ha of 500 ha jachtgebied
Slechtvalk <i>Falco peregrinus</i>	enkele (jaren vijftig)	?

* het eerste cijfer geeft de totale oppervlakte beschikbaar, dus bos en landbouwgrond; het tweede cijfer geeft enkel de oppervlakte landbouwgrond beschikbaar, voor die soorten, die voornamelijk in open terrein jagen.

De Maat

Foto: H. Meeus

Natuurreservaat De Ronde Put

Foto: H. Meeus

ondermeer naar aanleiding van een grote verbindingsweg vanuit Lommel naar een te Postel gepland oprittencomplex van de E3. Deze laatste plannen vonden gelukkig geen doorgang, maar daarmee was de kous nog niet af, want met de regelmaat van een klok duiken nieuwe ernstige bedreigingen voor het gebied op. In verband hiermee zouden wij enkele voorstellen willen formuleren, ondermeer om bepaalde zeer waardevolle zones binnen het gebied onvoorwaardelijk te beschermen en het gehele areaal in zijn huidige toestand officieel het predikaat natuurpark toe te kennen. Gelijkaardige suggesties werden trouwens vroeger reeds aan de bevoegde instanties overgemaakt (Anonymus, 1974), tot dusver jammer genoeg zonder resultaat.

Bescherming van zeer waardevolle zones

In het gebied bevinden zich, benevens andere waardevolle stukken, drie boszones, die van uitermate groot belang zijn, ondermeer voor wat betreft de dagroofvogels, maar ook als groeiplaats van zeldzame vegetaties (De Blust *et al.*, 1975) en als broedoord voor vele andere vogelsoorten. Een eerste zone situeert zich rond het natuurreservaat de Ronde Put. Het reservaat wordt zeer recent door een beheerscommissie gevolgd. De omgeving is goed bewaakt ten behoeve van de

jacht en de verstandhouding met de jagers is meer dan behoorlijk. Wel dient gewaarschuwd tegen overdreven kappingen in de bossen. Voor wat betreft deze zone is de huidige toestand dan ook bevredigend te noemen en stellen er zich niet onmiddellijk fundamentele problemen.

Een tweede belangrijke zone is gelegen in het hart van Postel, rond de Beetput, de Wurft en het Nieuwland. Hier bevinden zich de oudste denbossen van Postel, afgewisseld met vochtige terreinen en berken- en beukenbossen. Het gebied is zeer hecht aaneengesloten en ontoegankelijk voor het publiek. De bewaking ten behoeve van de jacht lijkt degelijk en misbruiken vinden, voor zover wij weten, niet plaats. Toch dient hier een eerste domper op het enthousiasme geplaatst. Het betreft een probleem, waarmee meerdere uitgestrekte privé-eigendommen heden te kampen krijgen. Het gebied is namelijk bijna integraal eigendom van één familie, die het beheert ten behoeve van het jachtgenot. Door het spel der erfenissen gaat het gebied echter stilaan over in de handen van steeds meer eigenaars. Daarenboven is het zeker in deze crisistijd soms nodig gronden te verkopen, wat een aanvullende versnippering en nieuwe mogelijkheden tot verloedering inhoudt. Dramatisch is het tot dusver

De Wurft

Foto: H. Meeus

Oude dennebossen

Foto: H. Meeus

nog helemaal niet, maar concrete initiatieven, die een dergelijk proces tegenhouden, zijn meer dan wenselijk!

Voor wat betreft een derde belangrijke zone is de toestand momenteel zeer acuut. Het gaat hier om het gebied de Maat/den Diel, aan weerszijden van het Kempens kanaal gelegen. In dit gebied bevindt zich het natuurreservaat de Maat, waarvan het contract kortelings afloopt. Zeer reëel is hier de bedreiging gevormd door het verbreden van het Kempens kanaal. Dit werk zal nog dit jaar uitbesteed worden! De oevers zullen gebetonneerd worden en van een brede weg vergezeld, waardoor een deel van de oorspronkelijke aard van het landschap onherroepelijk verloren gaat. Daarenboven ligt dit gebied binnen de invloedssfeer van de steeds verder oprukkende zandwinningsputten en bijhorende plannen voor grootschalige recreatie. Dit gebied zou dan ook zeer dringend moeten beschermd worden.

Mol-Postel: statuur van natuurpark?

Zoals hoger reeds werd aangehaald, ligt het belang van Mol-Postel voor de dagroofvogels in zijn uitgestrektheid. Bescherming van hoger genoemde gebieden is dan ook zeker niet voldoende om het huidige roofvogelbestand (en aldus een min of meer volledig ecosysteem) te handhaven. Daarom zouden wij hier concreet

nogmaals het vroeger voor Postel voorgestelde natuurparkmodel (Anonymus, 1974) in de belangstelling willen brengen. Dit plan voorziet in het in stand houden en het bevorderen van de voor Postel zo typische diversiteit en stabiliteit, met beheer, in samenspraak met de jager-eigenaars, van de belangrijkste terreinen. In verband hiermee dient zeker opgemerkt dat de tendenzen naar grootschalige landbouw en illegale boskappingen, die de laatste jaren opgang maken, moeten gestopt worden. Actieve recreatie is in een natuurpark uit den boze, maar passieve recreatie, in de vorm van verpozing in de natuur langs afgebakende paden of inleidende excursies met bevoegde gidsen, dient toegelaten. Trouwens, de „actieve” recreant kan heden in ons land en zelfs in onze buurt andere mogelijkheden vinden, terwijl de op rust gestelde natuurliefhebber op te weinig plaatsen nog echt aan zijn trekken kan komen. Een groot probleem hierbij zijn wel de recente plannen voor grootschalige uitbouw van actieve recreatie op de nabij gelegen zandwinningsputten. Op zichzelf lenen deze putten zich uitermate goed tot dergelijke recreatie, maar waar het schoentje wringt is dat die ene plas, die op het gewestplan met nabestemming natuurgebied ingekleurd werd, ook als recreatiegebied zal ingepalmd worden. Deze plas sluit aan bij Postel en biedt veel betere perspectieven tot uitbouw als natuurgebied dan eender welke van de andere

Uitgestrekte bosgebieden

Foto: H. Meeus

putten, zowel voor wat betreft zijn belang als bufferzone voor het gebied, als wat betreft de mogelijkheden tot uitbreiding van het „natuurpark”. Wij menen dat meer buiten de Postelse invloedssfeer gelegen putten even goede perspectieven bieden voor wat betreft de uitbating ten behoeve van actieve recreatie. Trouwens, meer toekomstgerichte plannen betreffende deze recreatie voorzien in de inschakeling van Postel in dit actieve-recreatiecomplex. Wij kunnen ons zeker akkoord verklaren met de uitbouw van de nodige infrastructuur ten behoeve van de recreant op en rond de grote wateroppervlakken van de meeste zandwinningsputten, maar wij kunnen moeilijk begrijpen dat de belangen van het natuurbehoud zonder meer op het achterplan worden geschoven, en wij zullen ons in ieder geval sterk verzetten tegen een eventuele inschakeling van Mol-Postel in dit geheel, zoals wij nu objecties maken tegen het veranderen van de nabestemming van de zandwinningsput van Mol-Rauw.

Over de noodzaak tot beperking van de recreatie

In hoger genoemd structuurplan is het voorzien de recreant mogelijkheden te bieden het domein te betreden. Tegenwoordig wordt de ongecontroleerde recreatiedruk op Mol-Postel echter

Buizerd *Buteo Buteo*

Foto: J. de Ridder

Sperwer *Accipiter nisus*

Foto: G. Robbrecht

bijzonder zwaar, dit vooral op zonnige verlofdagen. De omgeving van de abdij kent dan een ware volkstoeloop en de rondom gelegen bossen worden niet gespaard. Ook elders rijzen er steeds meer problemen met toeristen en de bevoegde beampten en jachtwachters hebben de handen meer dan vol.

Het is voor de roofvogelstand van het grootste belang dat het gesloten karakter van Mol-Postel, tot dusver relatief goed in stand gehouden door de jagers-eigenaars, bewaard blijft! Vergelijkende studies van Schaerlaekens (1975) en Voous (1977) toonden overduidelijk aan dat voor het publiek toegankelijke zones van uitgestrekte gebieden veel minder roofvogels herbergen dan de in de nabijheid gelegen afgesloten delen. Laatstgenoemde auteur bijvoorbeeld bespreekt een studiegebied op de Nederlands-Duitse grens waar in 1969 vier paar grote roofvogels (Havik, Buizerd en Wespendif) in een opengesteld deel van het bos broedden, tegenover liefst 37 paar in het even uitgestrekte gesloten deel, een enorm verschil! De verstoringgevoeligheid van deze soorten blijkt dus vrij ernstig. Het verdient dan ook aanbeveling te trachten de recreatiedruk op Mol-Postel tot een strikt minimum te herleiden en zoveel mogelijk in goede, en vooral nauwkeurig afgebakende banen te leiden.

De Zevenheerlijkhedenheide

Foto: H. Meeus

De Bergeikse Heide

Foto: H. Meeus

De Moeren

Foto: H. Meeus

ALGEMEEN BESLUIT

In bovenstaand rapport werd nogmaals gewezen op de grote landschappelijke waarden van Mol-Postel en op het belang van dit gebied voor onze dagroofvogels. Toch kent ook deze unieke streek haar bedreigingen, niet in het minst als gevolg van de plannen tot grootschalige actieve recreatie op de nabij gelegen zandwinningsputten, waarbij de belangen van het natuurbehoud genegeerd worden. Er wordt trouwens dan ook een lans gebroken om Mol-Postel officieel het statuut natuurpark toe te kennen om aldus de gehele streek integraal te vrijwaren van versnippering. Al te dikwijls wordt veel te laat ingegrepen en herstellen van wat eens vernield werd is veel moeilijker dan bewaren wat er nog rest.

Bibliografie

Akkermans P., 1984. *Rede bij de opening van het Vierde Vlaamse Wetenschappelijke Congres voor Groen-voorziening*. Notulenboek van het congres: 9-12.

Anonymus, 1974. *Toelichtende nota bij het structuurplan „Natuurpark Postel”*. Rapport I.O.K.

De Blust G., B. Faes, L. Metsu, 1975. *Landschaps-inventaris van het gewest Herentals-Mol*. Rapport Universiteit Antwerpen (U.I.A.).

Draulans D., 1984. *Dagroofvogels te Mol-Postel: hun voorkomen, status en algemene ecologie*. Turnhout, De Wielewaal.

Heip C., 1976 De biografie van eilanden en de natuurbescherming. *Wielewaal* 42: 101-109.

Schaerlaekens J., 1975. Bedreiging van de stootvogelstand in Zuid-Nederland. *Vogeljaar* 23: 120-122.

Verheyen R.F., 1972. Vogelbescherming in België. *Gerfaut-Giervalk* 62: 27-62.

Voous K., 1977 Three lines of thought for consideration and eventual action. Pp. 343-347 in R.D. Chancellor (ed.). *World Conference on Birds of Prey, Vienna 1975; report of proceedings*. Vienna, ICBP.

Dr. D. Draulans, Lorzestraat 52, 2480 Dessel
F. Daemen, Boogstraat 29, 2470 Retie

ontvangen op 29 januari 1985

Van slangen, wespen en andere minder populaire diertjes

Yves Lesseliers

Natuurlijke liefhebbers zouden minstens drie ogen moeten hebben: inderdaad zou een bijkomend cyclopenoog erg nuttig kunnen zijn om gelijktijdig zowel de laag-bij-de-grondse wereld als het gebeuren boven de horizon te kunnen in het oog houden. De ornitholoog is natuurlijk logisch gezien meer gericht naar de hogere sferen. Toch is ook die andere wereld interessant genoeg om er enige woorden aan te spenderen.

De heide ligt er stil bij, als versmacht door de gloeiende hitte. De lucht trilt en de vlakke blaakt onder de felle zomerzon, eenzaam en verlaten. Verlaten? Slechts op het eerste zicht. Weliswaar hebben de Wulpen andere oorden opgezocht en zijn andere leden der heide-avifauna zoals Boomleeuwerik, Korhaan en Blauwborst uiterst discreet, bij nader toezien wemelt het in het warme zand van leven en dit in de meest bonte variatie van vormen en levenswijzen.

Aanleiding tot het publiceren van deze amateuristische (in de oorspronkelijke zin bedoeld) nota's, is zeker en vast de waarneming van de Gladde Slang *Coronella austriaca* op de Cartierheide, ten noorden van Postel (Mol), net over onze landsgrens.

Begin augustus van de schitterende zomer van 1983, om juist te zijn op 2, 3, 4, 5 en 6 augustus had ik het geluk op voormeld terrein iedere dag één tot drie exemplaren van deze soort te mogen waarnemen.

Vermeldenswaard is wel dat alle waarnemingen gebeurden op het verwaarloosd assefietspad dat loopt naast de centrale brede zandweg die de heide in twee splitst, en dat alle waarnemingen zich op de middag situeerden (tussen 12 u. en 15 u.), steeds onder een amper door de nevels brekende zon. Als leek was ik steeds de overtuiging toegedaan dat slangen zonden onder een

Gladde Slang

Foto: Y. Lesseliers

schroeiende zomerzon. Uit mijn weliswaar onvolledige waarnemingen bleek dit althans voor de Gladde Slang niet helemaal juist op te gaan. Trouwens wellicht is het toch wel logischer, dat juist wanneer het iets minder warm is, het dan is dat de slang het meest behoefte heeft aan een zonnebad. Onder meer zonnige omstandigheden heb ik de slang éénmaal zien zonnen namelijk op 14 augustus 1983, hoewel ik regelmatig terug ter plaatse ging zoeken. In 1984 heb ik veel minder de kans gehad regelmatig de Cartierheide te bezoeken, en dan nog meestal onder minder gunstige klimatologische omstandigheden: geen enkele maal kon ik er nog een spoor van waarnemen.

Een erg schuwe soort leek het mij helemaal niet. Geregeld kon ik de slang benaderen tot op nagenoeg 1 meter afstand. Herhaaldelijk kon ik constateren dat niets-vermoedende natuurliefhebbers, met verrekijker en neus in de lucht, een slang passeerden op nauwelijks een halve meter afstand, zonder dat er een vluchtreactie vanwege het reptiel te zien was. Toch was dit niet altijd zo: herhaaldelijk zag ik ze wegens verstoring van wandelaars, in de zijgracht wegkruipen. Een exemplaar zag ik in een nauwe holte in de grond kruipen. Door de gemakkelijke benaderbaarheid viel de determinatie dan ook niet zo zwaar uit. Toch durf ik wel toegeven dat ik een hele tijd getwijfeld heb tussen Adder en Gladde Slang. Vooral omdat ik wist dat daar ooit Adders zouden waargenomen zijn en verder omdat ik moeilijk kan vergelijken gezien ik een Adder nog nooit van dichtbij had gezien, en misschien ook wel omdat de benadering van dergelijke al dan niet giftige reptielen, toch ook wel gepaard gaat met een zekere spanning.

Uiteindelijk (met het boek ernaast) kwam ik toch tot de zekerheid met Gladde Slangen te doen te hebben.

Enige determinatiekenmerken

- een donkere streep loopt langs het oog, vertrekkend van de neusopening en reikend tot in de hals.
- geen verticale pupil zoals bij de Adder.

De kleur is variabel, de tekening op de rug geeft de indruk van een zigzagpatroon, analoog aan dit van de Adder. De kop is smaller (heeft een lievere uitdrukking) dan deze van de Adder en tekent zich niet zo sterk af van de romp. Tenslotte is de Gladde Slang minder gedrongen en heeft een langere staart dan de Adder.

Met de Ringslang is verwarring minder te vrezen gezien het ontbreken van de kenmerkende halssring van de Ringslang en gezien bij deze laatste weinig tekening te bespeuren valt op de romp.

Voor de lengte kon ik uit de literatuur een maximum halen van 80 cm. Zonder het nagemeten te hebben, had ik toch de indruk dat ze gemakkelijk deze lengte bereiken of zelfs overtroffen.

Steeds volgens de literatuur is de Gladde Slang beperkt tot een aantal gebieden in het midden, oosten en zuiden van Nederland. In België zou ze voorkomen in de Kempen, bij Brussel (uitgezet), langs de Dijle, bij Doornik, in West-Henegouwen en in het oosten van het land. Recente waarnemingen zijn echter weinig talrijk. Op het militair domein te Hechtel komen ze zeker voor.

Biotoop

Droge stenige graslanden en droge heide. In de Kempen vooral in natte heide. In deze terreinen geven ze de voorkeur aan kale stukken grond of stenige bodem. Tussen Gladde Slang en Adder schijnt een ecologische rivaliteit te bestaan, waardoor de vindplaatsen van deze soorten steeds ruimtelijk zouden gescheiden zijn. In deze optiek ware het wellicht interessant iets meer te vernemen over vroegere waarnemingen van Adders op de Cartierheide.

Voedsel

Voornamelijk andere reptielen (hagedissen, jonge slangen, hazelwormen) en muizen.

Tot slot (ik had er misschien mee moeten beginnen): de Gladde Slang is niet giftig.

Hetzelfde gebied, de Cartierheide, is ook uitermate rijk aan wilde bijtjes en graafwespen.

Iedereen kent wel die gele zandhoopjes, gewoonlijk met vele bij elkaar, waaruit men van tijd tot tijd wespachtige of bijachtige wezentjes ziet kruipen.

Op dezelfde zandweg waar we de Gladde Slang konden aantreffen, zien we in het vroege voorjaar, wanneer de wilgen hun katjes in bloei zetten, verschillende soorten graafbijen. Deze leven, hoewel meestal in kolonieverband, steeds solitair, dit wil zeggen dat elk wijfje haar eigen nest heeft. Over de mannetjes gaan we het in de volgende regels heel weinig hebben, gezien hun eerder onbetekende rol.

De meest in het oog springende soort wegens haar forse bouw (13-15 mm) mooi zilverachtig-grijs borststuk en vooral door haar massaal voorkomen, is de Grijs Zandbij *Andrena vaga*. De grootste kolonie (die ik althans ken) bevindt zich hier. Andere vindplaatsen zijn onder andere het Prinsenspark te Retie, de bossen van De Kievit te Geel (nabij Kasterlee), de duinen van Geel-Bel. Verder nog enige kleinere kolonies aan de Liereman en de Hoge Mierdse Heide, op de Breemberg te Lichtaart enz...

Een andere algemeen voorkomende soort (maar in lossere kolonievorm), meestal op dezelfde reeds aangehaalde vindplaatsen, is de Zwartrosse Zandbij *Andrena clarkella*, die in plaats van grijs een donker-rossige beharing heeft op het borststuk. Beide soorten, evenals nog heel wat andere, zoals de Vroege Zandbij *Andrena praecox* en de Roodscheen Zandbij *Andrena ruficus* vliegen uitsluitend op wilgenkatjes. Nog andere soorten

Vosrode Zandbij

Foto: Y. Lesseliers

zoals de mooie Vosrode Zandbij *Andrena fulva* zijn wat toleranter in hun voedselkeuze en vliegen ook op andere voedselplanten. Het zijn allen goede voorbeelden van de familie der zandbijen *Andrena*'s, die vertegenwoordigd wordt door 72 soorten, en waarvan meer dan de helft half-mei zijn vliegtijd reeds achter de rug heeft. Inderdaad is de vliegtijd van de meeste bijtjes heel kort: 3 tot maximum 8 weken. Als we dan weten dat bij somber weer de graafbijen helemaal niet actief zijn en stilletjes in hun zelf gegraven hol blijven zitten, dan is het ook wel duidelijk dat na een kil en nattig voorjaar, we het volgende voorjaar weinig van deze soorten zullen aantreffen.

In het algemeen gaat trouwens dit gegeven op voor alle graafwespen en wilde bijtjes, die allen dieren zijn van zon en warmte, meer nog dan de honingbij. In tegenstelling tot de honingbij is het de wilde bijtjes niet te doen om de honig maar wel om het stuifmeel dat ze koortsachtig verzamelen op hun voedselplanten. Van dit stuifmeel maken ze in een cel van hun in de grond gegraven nest een ovaal klompje dat tot voedsel dient voor de jonge larven. Dat is tenminste de bedoeling, want heel wat larven komen vroegtijdig aan hun einde, hetzij door schimmels (nat weer is nefast), hetzij door parasieten, hetzij door koekoeksbijen. Deze

laatste zouden we gemakkelijk met bepaalde graafwespen kunnen verwarren vermits ze slank van vorm zijn, onbehaard en met gele tekening op het achterlijf. Een praktisch hulpmiddel om hen als bijen te identificeren is wel dat wespen van dit type pas begin juni te voorschijn komen. Deze koekoeksbijen (meestal behorend tot het geslacht der *Nomada*'s) zien we in het voorjaar rusteloos allerlei hopen en gaten inspecteren, in de hoop er een bijennest te vinden, er binnen te dringen en er een eitje te deponeren. Tijdens mijn jaarlijkse bezoeken aan verschillende bijen- en wespenkolonies viel mij ook op dat in de onmiddellijke omgeving van mierennesten, in een straal van ongeveer 2 meter, er weinig of geen larven werden opgekweekt, niet omdat ze werden verstoord tijdens de nestzorg, maar omdat, zo bleek na het opgraven der nesten, de mieren een gaatje hadden gemaakt in de cocon die de volwassen larve omhulde en de inhoud ervan rustig hadden opgepeuzeld.

Andere interessante en opvallende bijensoorten zijn:

— de Pluimvoetbijen *Dasypoda hirtipes*: deze halen hun stuifmeel uitsluitend uit verschillende soorten havikskruiden. De scheenbehaarung der achterpoten van de wijfjes, waarmee ze het

Pluimvoetbij

Foto: Y. Lesseliers

stuifmeel verzamelen, is heel kenmerkend mooi-roodbruin en doet inderdaad aan sierlijke pluimpjes denken. Het nest wordt altijd aangelegd op min of meer vaste zandgrond, al dan niet begroeid met ijl kort gras, het liefst tegen een niet al te steile, zonnige helling. Ook onder straatstenen of plaveien (bv. een rustig gelegen parking) kunnen we ze wel eens aantreffen.

— De Rosse Metselbij *Osmia rufa*, een voorjaarsbij welke niet in de grond nestelt, maar in holle plantenstengels, muurgaten enz... Deze bijensoort, samen met verschillende andere, verzamelt het stuifmeel niet met haar poten maar bij middel van de borstelige beharing op de buikzijde.

— Het uitgebreide geslacht der groefbijen *Halictus*: eerder kleine bijtjes welke graag in kolonievorm op harde tuinpaden of tussen kas-eien hun nesten aanleggen. De wijfjes zijn steeds herkenbaar aan een klein overlangs groefje op het laatste segment van het abdomen.

— De slobkousbij *Macropis*: een klein zwart bijtje waarvan de wijfjes een scherp-afstekende witte beharing hebben op de achterschelen, juist alsoof ze slobkousen dragen. Dit geslacht (er bestaan enige moeilijk te onderscheiden soorten)

zien we op geen enkel andere bloem dan wederik.

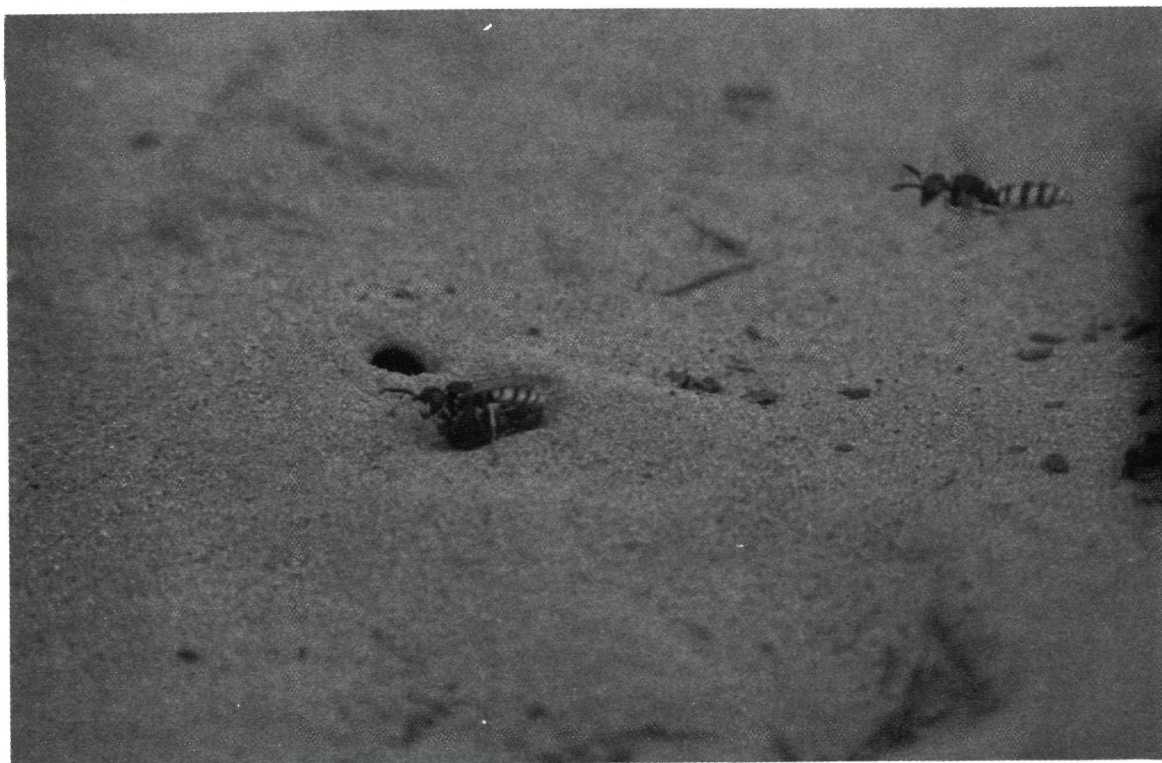
— de familie der roetbijen *Panurgus*: kleine glimmende zwarte bijtjes welke we op regenachtige dagen, als versuft weggedoken zien in de bloemhoofdjes van diverse havikskruiden.

Overgaand tot de familie der wespen *Vespidae* komen we bij de ongetwijfeld meest spectaculaire graafwesp, namelijk de Bijenwolf *Philanthus triangulum*. Deze wesp, qua grootte te vergelijken met de gewone „limonadewesp”, maar meer citroengeel van kleur en met een dikkere kop, is voor de keuze van haar woongebied sterk gebonden aan zandverstuivingen en geërodeerde heidevelden. Het is een echt zomerdier. Ze nestelen graag in loodrechte wanden van zandafgravingen. De voorplantingstijd situeert zich tussen de tweede helft van juli en eind augustus. Sommige jaren, na slechte zomers, zijn ze erg zeldzaam. In 1984 en ook reeds het jaar voordien, waren ze op bepaalde plaatsen vrij talrijk. Ik vond dit jaar belangrijke kolonies op de Cartierheide, op de duinen van Geel-Bel, op een crossterrein tussen Geel en Meerhout, te Balen-Hulsen, op het tankoefenterrein te Hechtel, en tot mijn grote verwondering in het Zwin.

Bijenwolf

Foto : Y. Lesseliers

Bijenwolf met nest

Foto : Y. Lesseliers

Bijenwolf met bij

Foto: Y. Lesseliers

Bijenwolf met gedode bij

Foto: Y. Lesseliers

Kleinere kolonies nabij de Korhaan en op de droge heide ten zuiden van de Liereman, op de Breemberg te Lichtaart, en op de grote zandvlakte (Sahara) langs het kanaal tussen Postel en Lommel.

De nesten van de Bijenwolf zijn zeer karakteristiek: het zand dat door de wesp naar buiten wordt gegraven ligt voor de opening, die bij het verlaten meestal wordt afgesloten, in de vorm van een groot ovaal zandhoopje, waarin als het ware gespreide vingers van een hand afgedrukt staan (gevolg van het zorgvuldig in banen verder wegharken van het buitengewerkte zand). Het nest zelf is samengesteld uit 4 à 5 cellen, elk 5 à 6 gedode honigbijen met bijhorende larve bevattend. De wesp jaagt uitsluitend op honigbijen, waarbij ze niet enkel visueel wordt geprikkeld, maar ook en vooral door bepaalde geurkenmerken van de honigbij wordt geleid. Het ruiken gebeurt met de antennen. De bijen worden gevangen terwijl ze bloemen zoeken. Dit geschiedt als volgt: de wespen schijnen nectarzuigende bijen te negeren: ze concentreren zich vooral op langzaam van struik tot struik vliegende bijen. Deze worden benaderd tot op een afstand van ongeveer 20 à 30 cm., waarna de Bijenwolf even terplaatse blijft hangen (als een zweefvlieg), om dan plots, tegen

de wind in, de bij te overrompelen. Hierna ziet men slechts een kluwen van bij-wesp dat onder luid gezoem naar beneden tuimelt. Na enige seconden is de bij volledig buiten strijd (de kop wordt doorstoken van beneden af). Daarna lijkt het of de wesp begint te eten van de kop van de bij. In werkelijkheid nipt ze het onderlijf van de bij zodanig dat de wesp de honing, die uit de bek wordt geperst, kan oplikken. Nadien vliegt zij met de bij naar het nest, maakt, na geland te zijn de nestopening open en verdwijnt met de bij in het nest. Een schitterend zicht is het, wanneer de wesp, de bij behoedzaam tegen haar buikzijde aangedrukt, bij het nest komt aangevlogen. Ze drukt de bij zo „innig” tegen zich aan dat, met een tikje onwetenschappelijke imaginatie, men zich kan inbeelden dat de wesp zelf aanvoelt dat de dode die ze meebrengt, het voortbestaan van de soort betekent. In ieder geval is het een prachtig beeld.

Zeer bekende experimenten zijn door Professor Nico Tinbergen verricht. Hieruit blijkt dat bij het weervinden van het nest, de Bijenwolf eerst gebruik maakt van een zekere tot hiertoe nog niet gedefinieerde zin voor oriëntatie, die haar toelaat de nestomgeving weer te vinden. Binnen een diameter van 1 à 2 m. afstand van het nest, laten

Harkwesp

Foto: Y. Lesseliers

Verenigingsberichten De Wielewaal - mei

Teksten voor de activiteitenkalender dienen uiterlijk de eerste dag van de maand die de publikatiemaand voorafgaat of de Centrale, Graatakker 11, 2300 Turnhout, of de Redactie, Langvenstraat 25, 2300 Turnhout, te bereiken. Teksten voor het januarinummer, dat verschijnt op 15 januari, dienen ons uiterlijk op 15 december te bereiken. Activiteiten in augustus dienen in het julinummer aangekondigd (augustus-septembernummer is een dubbelnummer). Alle aankondigingen van de afdelingsactiviteiten dienen te worden ingevuld op speciale voorgedrukte formulieren, verkrijgbaar bij de Centrale.

- 1 **Antwerpen-Centrum.** Ochtendwandeling in de Oude Landen. Vertrek: Kasteel van Veltwijck te Ekeren om 5.30 u. Leiding: A. Vervoort.
- 1 **Bree.** Wandeling Vijverbroek te Kessenich. Vertrek: Kessenich kerk 8.30 u. Leiding: J. Rutten. Mee te brengen: laarzen, verrekijker en determinatie gidsen. Einde: 12.00 u. Bree.
- 1 **Gent.** Vroegmorgenwandeling in de Scheldevallei te Zevegem. Vertrek: kerk van Zevegem om 6 u. Leiding: D. Danhieux. Einde omstreeks 10 u.
- 1 **Hageland-Zuiderkempem.** Uitstap (voormiddag) Asdonk. Vertrek: Engsbergen-Kerk 9.00 u. Leiding: J. van Damme.
- 1 **De Klevit.** 1 mei-wandeling Oosteneinde-Meijbos. Vertrek Beerse Brug IV (4) - 8 u. Leiding: L. Berckvens, J. Joris, E. Machielsen. Mee te brengen: Verrekijker, Vogel-Plantengids, knapzak en laarzen. Einde: Beerse brug IV 16 u.
- 1 **Krekenland.** 1 mei uitstap naar de Asseneedse Kreken. Vertrek om 6 u. op Markt te Assenede. Leiding: R. de Lust. Mee te brengen: kijker, laarzen. Einde: 11 u.
- 1 **Brussel.** Jaarlijkse wandeling doorheen het domein Ribeaucourt te Perk. Vertrek: 8.30 u., de kerk van Perk. Openbaar vervoer: tram of trein tot Vilvoorde (kerk of station). Indien leiding wordt verwittigd kan voor ophaling gezorgd worden. Leiding: P. Herroelen. Einde: rond 12 u. Mee te brengen: laarzen, kijker.
- 3 **Rupelstreek.** Avondwandeling (nachtgalenwandeling) in het Broek te Blaasveld. Vertrek: Samenkomst 19.30 u. Parking Broekstraat te Blaasveld. Leiding: H. de Ceulaer. Einde: ± 22 u. Parking Broekstraat.
- 4 **Brugge.** FTWG Studie-excursie naar St.-Omer en omgeving met de boshyacint als feestbloem. Vertrek: station/Brugge 7 u. Leiding: Y. Verschueren.
- 4 **Voorkempem i.s.m. Brechtse Heide.** Ruilvoormiddag: tuinplanten i.s.m. Heemkring Scilla. Vertrek: van 10.00 u. tot 12.00 u. aan Heemhuis Heemkring Scilla A. van de Sandelaan 4, Schilde.
- 4 **Turnhout.** Fietsocht naar Landgoed De Utrecht en Landschotse Heide. Vertrek: 6.00 u. kerk Beerse, 6.30 u. St.-Theobalduskapel Turnhout. Einde rond 19.00 u. Mee te brengen: knapzak, kijker. Leiding: P. Prinsen.
- 5 **Antwerpen-Centrum.** Met eigen wagens naar de „Tikkebroeken”. In de namiddag bezoek aan de vengebieden ten Noorden van Turnhout. Vertrek: Kerk van Oud-Turnhout om 9 u. Leiding: M. Smets, conservator van de Tikkebroeken.
- 5 **Antwerpen-Zuld.** Avondwandeling in het „Broek van Blaasveld”. Vertrek: eigen wagens station Oude God 19 u. of op parking van het Broek om 19.30 u. Leiding: H. de Ceulaer en A. Deceuninck. Einde: 22 u.
- 5 **De Wulp.** Natuurwandeling F. Segersreservaat en Royen. Gids: C. Wijnants. Vertrek: Turnhout brug over E3, kant richting Gierle om 8 u. Mee te brengen: flora, verrekijker. Einde: startplaats omstreeks 12 u.
- 5 **en 12. 's Heerenbosch.** Luisteren naar de zang van vogels. Samenkomst om 5 u. aan de ingang van Lippelobos, Lippelstraat, Malderen. Leiding: M. Aerts. Mee te brengen: verrekijker, laarzen. Einde: 8 u.
- 5 **Land van Waas-Noord.** Ochtendtocht in de Stropersbossen. Vertrek: 4.30 u. Ingang bos tegenover „De Wol”. Leiding: Y. Dhollander. Einde: 10 u.
- 5 **Brussel.** Schulensbroek - voormiddag. Samen met afdeling Hageland-Zuiderkempem. Vertrek: om 7.45 u. Abdij van Averbode. om 8.00 u. Afrit Diest A2 (nr. 25 Diest/Halen). om 8.15 u. kerk van Linkhout. (Afstand vanaf ring Brussel tot Leuven afrit A2 = 12 km, tot afrit nr 25 = 35 km). Leiding: R. de Fraine. Mee te brengen: laarzen, kijker.
- 5 **Hageland-Zuiderkempem.** Voormiddaguitstap naar Schulensbroek samen met afdeling Brussel. Vertrek: Averbode-Abdij 7.45 u. Linkhout kerk 8.15 u. Leiding: R. de Fraine.
- 5 **Mandelstreek.** Busuitstap naar de Boulonnais in omgeving van Colomberg. Vertrek: Stationplein om 7 u. Leiding: P. Ingelaere.
- 5 **Midden-Limburg.** Uitstap naar Vloeiweiden te Lommel met eigen wagens. Vertrek: Parking Fraters Zonhoven 13 u. verzamelen. Leiding: Plaatselijke gids.
- 9 **Gent.** Werkgroep botanie, streeptocht in hok D3 53 11. Vertrek: Om 18.30 u. aan de kerk van Munte.
- 9 **Schelde & Lele & Gent.** Werkgroep botanie. Vertrek: Kerk van Munte om 18.30 u. Leiding: E.H. J. de Haute. Mee te brengen: flora, loupe, stevig schoeisel. Einde omstreeks 21.30 u.
- 10 **Klein-Brabant.** Nachtgalentocht. Opzoeken van zangposten en beluisteren in het Moer te Hingene. Vertrek: Peleman-Puurs 23 u. Leiding: F. Meeus.
- 11 **Merelbeke.** Vroege morgenzangtocht in Makegembos. Vertrek: Merelbeke centrum 6 u. Leiding: G. de Meulemeester.
- 11 **Mol.** Excursie naar Geel: Malesbroek ea. (fiets). Vertrek: Kruispunt Molsseweg en Stwg. op Meerhout (aan sportartikelen Coninckx) om 9 u. Einde: 12 u.
- 11 **en 12. Mol.** Mol: Groen en Bloem - St. Lutgardisinstituut Mol. Bezoek onze info-stand en kom op zondag pottenbakker Verhoeven (afd. Lier) bewonderen bij zijn werk!
- 11 **Nationale werkgroep botanie.** Brabantse bossen. Vertrek: 9 u. aan de kerk van Wauthier-Braine. Leiding: C. de Caluwé 02/356.11.76. Mee te brengen: Flora's, loupe. Einde: 17 u.
- 11 **Schelde & Lele.** Nationale werkgroep botanie. Verkenning van een Brabants bos. Vertrek: Kerk Wauthier-Braine om 9 u. Leiding: K. de Caluwé. Mee te brengen: laarzen, flora, picknick. Einde omstreeks 17 u.
- 11 **tot en met 18. Antwerpen-Zuld.** Zestiende Terschellingreis. Leiding: A. Uyttendaele & A. Deceuninck.
- 11 **Westkust.** Vroegmorgenwandeling. Vertrek: L'Armorial De Panne om 5.30 u. Leiding: R. Billiau.
- 12 **Antwerpen-Zuld.** Naar de „Averegten” te Hallaar + Kesselse Heide. Vertrek: Station Oude-God: 8 u. Eigen wagens. Leiding: A. Deceuninck + A. Wuyts. Mee te brengen: Laarzen, picknick. Einde: 17 u.
- 12 **Brechtse Heide i.s.m. Voorkempem.** Uitstap in eigen streek (Halle-Oelegem). Vertrek: 8.30 u. Puttenhof Schilde. Leiding: M. Couwels. Mee te brengen: knapzak.
- 12 **Bree.** Wandeling Stamprooiersbroek. Vertrek: Gemeentehuis Bree 7.45 u. Leiding: Wielewaal bestuur. Mee te brengen: laarzen, verrekijker. Einde: 12 u. Bree.
- 12 **Brussel.** Roodklooster- Biotoopwandeling. Vertrek: om 8.45 u. aan de tramhalte van lijn 44 aan de samenkomst van Tervurenlaan en Tervuurse steenweg (Drie Kleuren). Leiding: M. de Ridder en W. Penninckx. Mee te brengen: laarzen, kijker, plantengids.
- 12 **Denderland.** Jaarlijkse nachtgalentocht in Berlare-Broek. Vertrek: kerk Berlare om 8 u. Leiding: P. D'Haeseleer. Mee te brengen: laarzen, kijker. Einde: 12 u.
- 12 **De Fruitstreek.** Vroegvogelexcursie. Vertrek: 6 u. parking v/h Prov. Domein Nieuwenhoven. Gidsen: J. Stevens, Y. Princen.
- 12 **Halle.** Bezoek Maasdalbos. Vertrek: Maasdal 75, 1500 Halle 10 u. Leiding: V. Verdickt, conservator.
- 12 **De Klevit.** Fietsuitstap Staatsdomein Volharding. Vertrek: School den Hout 8 u. Leiding: H. Verheyen. Mee te brengen:

- telescoop, verrekijker, vogelgids, flora, laarzen, knapzak. Einde: Beerse 16 u.
- 12 Klein-Brabant.** Voorjaarsocht naar Ossel (Merchtem). Vertrek: Kerk Lippelo 14 u. Leiding: L. Meert.
- 12 Mol.** Uitstap naar Meerhout: De Hutten. Vertrek: Luihoeve om 9 u. - Eind: 12 u. Leiding: Natuurgidsen Den Bunt.
- 12 Noorderkempen.** Dagtocht naar het Naardermeer. Vertrek: Essen kerk 7 u. Leiding: Fr. Broos. Mee te brengen: Picknick. Einde: Essen 20 u.
- 12 Midden-Limburg.** Bezoek aan de dendrologische tuin „De Tip” te Lommel-Kerkhoven. Vertrek: Parking-Fraters-Zonhoven 13 u. Leiding: E. Wellens. Mee te brengen: Kleine picknick.
- 12 Schelde & Leie.** Vierde morgenangtocht op de Kluis. Vertrek: parking recreatieoord (zwembad) te Kluisbergen om 5 u. Leiding: N. de Smet. Mee te brengen: laarzen, verrekijker. Einde omstreeks 8.30 u.
- 12 Demer en Dijle.** Daguitstap naar de Grote Peel (NL). Laagveenmoerassen met specifieke flora. Vertrek: 8 u. kerk Rotselaar. Mee te brengen: Lunchpakket en drank.
- 12 Schelde & Leie.** Familiewandeling in het Kloosterbos te Sint-Maria-Oudenhove. Vertrek: Kerk St.-Maria-Oudenhove om 14.30 u. Leiding: J. Papignies. Mee te brengen: laarzen, verrekijker, veldgidsen. Einde omstreeks 17.30 u.
- 12 Scheldeland.** Voormiddagwandeling - aard - Schellebelle. Gezellige tocht door het vogelrijkste gebied van onze streek ook aandacht voor de planten. Duur $\pm$ 3 uur. Vertrek: 8 u. Aard Schellebelle. Mee te brengen: laarzen, verrekijker, gidsen.
- 12 De Wulp.** Plantenwandeling. Leiding: L. Adriaensen. Vertrek: Karpermeer 9 u.
- 16 (Hemelvaartdag) Lier.** Officiële inhuldiging van het reservaat „De Steenbeemden” te Kessel met wandeling. Vertrek: 15 u. aan café „Badhuis” (baan Emblem-Kessel) vlak voor brug over Netekanaal. Zie verder in Wielewaal. Leiding: Gidsen Wielewaal-Lier.
- 16 Schelde & Leie.** Dagtocht naar de afdeling Lier. Bijwonen inhuldiging der Steenbeemden. Vertrek: Markt te Oude-naarde 7.30 u. kerk Kruishoutem 7.45 u., Benzinstation Texaco, Gaversesteenweg 8 u. Leiding: Bestuur. Mee te brengen: laarzen, picknick. Terug 12 u.
- 16 tot 18. Westland.** Weekend in de Gaume-Torgny. Vertrek: 7 u. Nieuwerck Markt Ieper. Leiding: C. Beel. Vooraf inschrijven bij C. Beel, tel. werkuren 057/20.21.01. Terug 21 u. op 18 mei.
- 18 Brugge.** Plantenexcursie in het BNVR-reservaat de „Leie-meers” te Oostkamp. Vertrek: Brug Moerbrugge (kanaal Brugge-Gent) om 13.45 u. Leiding: K. Decler en Y. Verschuere.
- 18 Denderland.** PWG - Inventarisatie hok E3.18.23, Wellemeers. Vertrek: Square J. Geerinckx te Aalst (= naast St.-Annakerk) om 8.30 u. Leiding: P. van den Bremt, L. Annaert, C. Breckpot. Mee te brengen: loupe, flora, kijker, laarzen. Einde: 12 u.
- 18 Midden-Limburg.** Heidewandeling „Haagdoornheide”. Vertrek: Limburg Golf, tegenover Kelchterhoef 9 u. Leiding: S. Bloemen.
- 18 Schelde & Leie.** Werkgroep botanie. Initiatietocht voor het gebruik van de nieuwe flora van De Langhe langs oude en nieuwe Schelde. Vertrek: Kerk Vurste om 14 u. Leiding: K. de Waele (091/86.45.60). Mee te brengen: laarzen, flora, loupe. Einde omstreeks 17 u.
- 19 Congresuitstap 1985 in het Maasland.**
- 22 Voorkempen i.s.m. Brechtse Helde.** Plantenuitstap langs boorden Kleine Nete. Vertrek: 18.45 u. Schilde kerk. 19.00 u. Brug over Netekanaal op weg naar Nijlen. Mee te brengen: Leiding: T. Arts.
- 23 Brugge.** FTWG a) Discussie-avond over de eigen creaties. b) Dia-reeks „Het Rijke Wildleven in Afrika” door Jan van Dorpe. Zaal Rethorica te St.-Michiels om 20 u.
- 24 Westland.** Avondwandeling De kleiputten van Ploegsteert. Vertrek: 19 u. Nieuwerck Markt Ieper. Leiding: J. Tahon, eigen wagens.
- 25 Denderland.** Riet- en weidevogels in de Kalkense Meersen. Vertrek: kerk Uitbergen om 9 u. Leiding: W. Roggeman. Mee te brengen: kijker, laarzen. Einde: 12 u.
- 25 De Kievit.** Nachtzwaluwentocht. Vertrek: Beerse-den Hout, Gemeentescholen: Schransdries - 18.30 u. Leiding: L. Berckvens. Mee te brengen: kijker, laarzen. Einde: Beerse den Hout 23 u.
- 25 , 26, 27. Merelbeke.** Driedaagse tocht naar de „Waterleidsduinen” in de buurt van Zandvoort (Nederland). Leiding: G. de Meulemeester, tel.: 091/30.46.46.
- 25 , 26, 27. Nationale werkgroep botanie.** Kilometerhokinventarisatie in de vallei van de Zwarte Beek. Vertrek: 25 mei 9 u. aan de kerk van Koersel. Prijs 1500 F per nacht te delen door het aantal deelnemers. De overnachtingen gebeuren in een soort home met weinig comfort. Ieder dient voor de eigen mondvoorraad te zorgen, maar de mogelijkheid bestaat ginder om uw eigen potje te koken. Inlichtingen en leiding: P. van den Bremt 053/21.36.86. De inschrijvingen dienen telefonisch en voor 04.05.85 te gebeuren.
- 26 Hageland-Zuiderkempen.** Dr. Janssen wandeling - voormiddaguitstap. Vertrek: Testelt-station 8 u. Leiding: M. Janssen - G. Nijs.
- 26 Brussel.** Sterrebeek-Hoogbos. Vertrek: om 8.30 u. aan de bushalte Oud-Station Sterrebeek, kruising van Tramlaan en Mechelsesteenweg. Openbaar vervoer: Bus NL; vertrek Noord stelpaats om 7.50 u., aankomst Sterrebeek om 8.23 u. Leiding: H. Dayers. Mee te brengen: laarzen, kijker.
- 27 Klein-Brabant.** Orchideeëntocht. Autocartocht naar de vallei van de Viroin (Provincie Henegouwen). Vertrek: Romeo 7 u. Peleman (Rijksweg) 7.15 u. Leiding: J. Missal en G. Hielegems.
- 27 Antwerpen-Zuld.** Wandeling in het Zoniënbos. Vertrek: eigen wagens station Oude God 8.15 u. Leiding: A. Wuyts & A. Deceuninck. Mee te brengen: eten en drinken. Einde: 17 u.
- 27 Noorderkempen.** Namiddagwandeling Grote Meer. Vertrek: Essen-Hoekkerk 13 u. Leiding: A. de Dooy. Einde: Grote Meer 17 u.
- 27 Schelde & Leie.** Familietocht te Huise-Lozere. Vertrek: kerk van Lozere om 14.30 u. Leiding: W. Latte, conservator. Mee te brengen: stevig schoeisel, verrekijker. Einde omstreeks 17.30 u.
- 28 Gent.** Plantenwerkgroepstreeptocht in D2.18.14. Vertrek: Om 18.30 u. aan de kerk van Merendree.
- 31 Brugge.** FTWG-BVNF dia-avond. Gastspreeker: André Devinck, landschapsfotograaf uit Knokke. Hij presenteert een reeks over „Landschappen”. Zaal Rethorica te St.-Michiels om 20 u.
- 31 Mandelstreek.** Avondwandeling in het reservaat van Beselare-Zonnebeke. Vertrek: Polenplein om 19 u.
- 31 Lier.** Amfibieëntocht: salamanders te Lier en padden te Reet. Vertrek: om 19 u. aan de Zimmertoren te Lier. Leiding: G. van Spaendonck en M. Vermeylen. Mee te brengen: laarzen, amfibieëngids. Einde: 22.30 u. te Reet.
- 31 Westland.** Avondwandeling naar de moerassen van Clairmarais (N.-Fr.). Vertrek: 19 u. Nieuwerck Markt Ieper. Leiding: C. Beel.

JUNI

- 1 Lier.** Bezoek aan de Lintse bossen. Vertrek: 14 u. station Lier. Leiding: M. van Weert. Mee te brengen: Laarzen of waterdicht schoeisel. Einde: 17 u. station Lier.
- 1 Turnhout.** Nachtzwaluwentocht, Lichtaart. Vertrek: 19 u. splitsing baan Lichtaart-Herentals en Bobejaanland. Leiding: L. Matthé.
- 1 Nationale werkgroep botanie.** Helling en plateaubos in de Voerstreek. Vertrek: 9 u. aan de kerk van 's Gravensvoeren. Leiding: J. Geebelen. Inlichtingen K. de Waele 091/86.45.60 Mee te brengen: Flora's, loupe. Einde: 17 u.
- 1 Schelde & Leie.** Nationale werkgroep botanie; een hellingsbos en graften in de Voerstreek. Inventarisatietocht. Vertrek: kerk 's Gravensvoeren om 9 u. Leiding: J. Geebelen. Mee te brengen: picknick, flora, laarzen. Einde omstreeks 17 u.
- 2 Brugge.** Dagtocht naar Kalken en de Damvallei (eigen wagens). Vertrek: Station Brugge 8 u. Kerk Kalken 9 u. Leiding: Plaatselijke gids. Mee te brengen: Lunchpakket (+ drank), flora, foto-apparaat.

- 2 **Midden-Limburg.** Geleide wandeling op Kolberg. Vertrek: Massinweg aan de brug van Stokrooie aan de kant van Bolderberg. Leiding: R. Jacobs. Einde: 12 u.
- 2 **Denderland.** Een dag in de Netevallei. Steenbeemden en Anderstad. Vertrek: Markt Dendermonde 7 u. Kerk Emblem 8.30 u. Zimmertoren Lier 14 u. Leiding: bestuurslid Lier en N. de Meester. Mee te brengen: kijker, laarzen, picknick. Einde: 17 u. te Lier.
- 2 **Brussel.** Busuitstap naar het Veerse Meer (NL). Georganiseerd door Wielewaal-afd. Halle. Nadere gegevens in Zennegroen. Contactman R. Desmet, Halle, (355.90.53).
- 2 **Denderland.** PWG - Inventarisatie hok D4.41.42, Baardegem-Eerdegem. Vertrek: Square J. Geerinckx te Aalst (naast St. Annakerk) om 8.30 u. Leiding: P. van den Bremt, L. Annaert, C. Breckpot. Mee te brengen: loupe, flora, kijker, laarzen. Einde: 12 u.
- 2 **Schelde & Lele.** Bustocht naar het duinengebied van Oostvoorne i.s.m. KNNV Breda. Slechts 54 personen kunnen mee! Inschrijven op het secretariaat bij Jacques (091) 84.43.82. Leiding: J. Vanheuverwijn (091) 84.43.82. Mee te brengen: picknick, laarzen, verrekijker, fototoestel. Brieven volgen na inschrijving.
- 2 **Mol.** Voormiddagwandeling in De Most te Balen. Vertrek: Café Kokpit (Keiheuvel) om 9 u. of parking De Most 9.10 u.
- 2 **Demer en Dijle.** Exploratie van de kalkflora te Nismes en omgeving. Nog steeds een revelatie! Vertrek: 7 u. Covee-Kampenhout-Sas. Mee te brengen: Lunchpakket en drank.
- 2 **Westland.** Dagtocht naar Bray-Duves (Fr.) orchideeënuistap. Vertrek: 8 u. Nieuwerck Markt Ieper. Leiding: B. Victor, eigen wagens.
- 7 **Gent.** Avondtocht met nachtzwaluwenobservatie te Wachtebeke. Vertrek: Om 9 u. op de parking tegenover de GB-Dampoort. Leiding: J. van de Steen.
- 7 **Westland.** Avondwandeling naar de broeken van Merkem en omgeving. Vertrek: 19 u. Nieuwerck Markt Ieper. Leiding: C. Beel, eigen wagens.
- 8 **Lier.** Deelname aan Lier-kermis: natuurwandeling naar Anderstad. Vertrek: 14 u. aan de Zimmertoren. Mee te brengen: verrekijker. Einde: Zimmertoren rond 17.30 u.
- 9 **Antwerpen-Centrum.** Botanische uitstap in het vennen-gebied ten Noorden van Turnhout. Vertrek: Weelde-station om 9 u. Leiding: R. Huysmans.
- 9 **Brugge.** Orchideeëntocht naar de „Boulonnais“ (Pas-de-Calais) fr. Busprijs: 500 fr. (studenten 400 fr.) kinderen 250 fr. PCR. 000-0534662-95 A. Keukeleire. Leopold I baan 110, 8000 Brugge. Vertrek: Station/Brugge 7 u. Leiding: F. Mulet en Y. Verschuere. Mee te brengen: Lunchpakket, Planten- en Orchideeëngids, kijker, Frans geld.
- 9 **Denderland.** Lente in de Biezenbroeken en omgeving te Moorsel. Vertrek: Stevenskapel te Moorsel om 14.30 u. Leiding: M. de Wolf. Mee te brengen: laarzen, kijker. Einde: 17 u.
- 9 **De Fruitstreek.** Geleide wandeling - in Kerkom omgeving Kasteel Dorp Holle Wegen. Vertrek: 14 u. Kerk van Kerkom. Leiding: A. Verheyden.
- 9 **Klein-Brabant.** Daguitstap met eigen wagens naar Kasterlee en omgeving. Vertrek: Peleman 8.45 u., Romeo (Rijksweg) 9 u. Leiding: R. en J. Winckelmans.
- 9 **Land van Waas-Noord.** Fietstocht naar de laatste rijke hooien weilanden te Stekene. Vertrek: 9 u. Kruispunt Expressweg-Hellestraat. Leiding: F. Saman. Mee te brengen: laarzen, plantengids, verrekijker. Einde: 17 u.
- 9 **Lier.** PWG: inventarisatie van kilometerhok C5.33.42: Heisterleese Beek: opgespoten terrein, omgeving derde sas op de Kleine Nete. Vertrek: 13 u. station Lier 13.30 u. sluisen Viersel. Leiding: A. de Jonghe. Mee te brengen: flora, loupe. Einde: 17.30 u. Viersel.
- 9 **Merelbeke.** Tocht naar de mooiste hoekjes van de Zwalmvallei. Vertrek: Merelbeke centrum 13.30 u. Leiding: F. de Sutter.
- 9 **Mol.** Bezoek aan De Zegge te Geel. Vertrek: Ingang Roerdompstraat om 9 u. of Brug Ten Aard om 8.45 u.
- 9 **Schelde & Lele.** Familiewandeling te Etikhove. Vertrek: Kerk Etikhove om 14.30 u. Leiding: W. Aelvoet en J. Papignies. Mee te brengen: laarzen, verrekijker, fototoestel, veldgidsen. Einde omstreeks 17.30 u.

CONGRES 1985 IN HET MAASLAND

CONGRESUITSTAP

Datum: zondag, 19 mei 1985

VOORMIDDAG: wandeling in het Wielewaalnatuurreservaat Vilain XIII te Leut-Maasmechelen.

Gids: L. en J. Kusters

Samenkomst: 9.30 u. aan de ingang van het kasteel.

NAMIDDAG : wandeling in het Staatsnatuurreservaat de Mechelse Heide te Maasmechelen.

Gids: G. Pex en Ir. M. Roskams (Groenbeheer)

Samenkomst: 14.00 u. op de middelste parking van het reservaat.

Picknick kan 's middags verorberd worden aan/of in het boswachtershuis op Heiwyck.

Soep en koffie ter plaatse te verkrijgen.

INWIJDING VAN DE STEENBEEMDEN

Het natuurreservaat „De Steenbeemden“ met een oppervlakte van 10 ha 23 a 11 ca is het laatste moeras langs de Kleine Nete.

Het nieuwe Wielewaalnatuurreservaat wordt officieel ingehuldigd op donderdag, 16 mei 1985.

Samenkomst om 15 u. aan de herberg „Het Badhuis“ op de baan Kessel-Emblem.

Stevig schoeisel is gewenst.

RAAD VAN BEHEER

Uit het verslag van de vergadering van de raad van beheer, gehouden te Turnhout op zondag 17 maart 1985.

- Daar er geen andere kandidaat was voor de functie van voorzitter, ondervoorzitter, penningmeester en secretaris blijft het dagelijks bestuur ongewijzigd.
- Een dossier werd ingezonden naar het W.W.F. voor subsidie voor de aankoop van „De Steenbeemden” te Kessel.
- De Wielewaal ontving 230.000 F subsidie van AROL.
- Afdeling Mechelen diende een BTK-project in voor verbetering van het leefmilieu en natuureducatie in het Mechelse.
- De voorzitter schreef een brief naar Minister P. Akkermans om de uitroeiingsplicht voor distels in het bijzonder de Kale Jonker op te heffen.
- De Wielewaal zond een dossier in naar AROL voor erkenning en subsidiering van de reservaten: Kooldries, De Korhaan en Fort VII. Men is bezig met De Liereman, De Steenbeemden, Het Zomerklokje en Het Sneeuwkllokje. Zijn verder nog gepland: De Vlassenbroekse Schorren en De Mandelhoek.

H. Franckx

REIS NAAR LA DOMBES

Reis naar La Dombes: 30 juni - 6 juli 1985. Wielewaal-afdeling Oostende. Programma: 30 juni, Oostende-Auxerre; 1 juli Auxerre-Bourg en Bresse, we maken een zwerftocht in de prachtige streek „Le Morvan”, een uitloper van het Centraal Massief; 2 tot 4 juli, excursies in La Dombes; 5 juli, Bourg en Bresse-Dijon, we bezoeken een deel van de Franse Jura o.a. Baume-les-Messieurs, ornithologisch (Alpengierzwaluw) en botanisch zeer waardevol.

Begeleiding: een zeer verzorgde documentatiemap verschaft alle uitleg over het gehele traject, de volledige reisroute wordt over de boordradio deskundig van historisch en geografisch commentaar voorzien. Enkele plaatsen voor vrienden uit andere afdelingen zijn nog vrij. Voorwaarden: 12.500 F verplaatsing in luxe-car (met alle comfort, ook toilet), 3 dagen volpension en 4 dagen halfpension, warme en koude drank in de bus, vers brood ter plaatse aan te schaffen, toespijs event. in koelkast mee te nemen. Inschrijving: met 1.000 F op onze P.C.R. 000-0135684-78 van De Wielewaal Afd. Oostende p/a Torhoutsesteenweg, 173 Oostende.

TE KOOP

Telescoop Kowa - TS 1 met oculair 15 x en 25 x (materiaal van 1982). Prijs: 18.000 F. T. Borremans, Steenweg naar Alsemberg 7, 1600 St.-Pietersleeuw.

TE KOOP

De negen verschenen delen van het *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* door Glutz von Blotzheim *et al.* Prijs overeen te komen. A. Rodts, Vaardijk Noord 16, 8432 Leffinge (059/30.00.21).

VANWEGE HERMELIJN, WEZEL EN BUNZING:

De „Werkgroep Kleine Marterachtigen” van de VZZ (Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming) organiseert op 1 juni 1985 in Utrecht een contactdag.

D.m.v. lezingen, film, dia's en informatiestands hopen wij veel geïnteresseerden te bereiken. Ook degenen die in de gelegenheid verkeren waarnemingen van vrijlevende kleine marterachtigen door te geven willen wij oproepen deze informatieve dag te bezoeken. Deelname is kosteloos.

Voor aanmelding, vóór 15 mei, volgend adres: Mijzijde 103, 3471 GS Kamerik (Nederland) waarna het programma met plaats en tijd toegezonden wordt.

VZZ Werkgroep Kleine Marterachtigen, p/a RMNH Postbus 9517, 2300 RA Leiden, Nederland.

WINTERVOORDRACHTEN

— Natuur in miniatuur.

Exploratiewandeling in de natuur per maand. Diamontage in overvloedprojectie met aangepaste muziek, commentaar en life-geluiden.

— Het Zwin

Fauna, flora en feiten.

Te bevragen bij: L. Coolman, Notelarenlaan 6, 8300 Knokke-Heist (050/60.31.82).

ONTVANGEN GIFTEN

De Heer De Meestere, Kortrijk	250	Notaris De Strycher, Lier	1097
NV Campine, Beerse	3000	Notaris Schuermans, Turnhout	1000
De Heer Lahaye, Schilde (steunend lid)	1000	De Heer Faes, Turnhout	1000
De Heer Malfliet, Mechelen	5000	Afdeling Demer en Dijle	10513
De Heer Lenaerts, Nijlen	1000	De Heer Dayers, Brussel	5000
PVBA Dox, Lier	3000	Dr. Vanhoudt, Mechelen	5000
Natuurfonds Waasland	17500		

Grote Rupsendoder

Foto: Y. Lesseliers

de wespen zich leiden door visuele kenmerken die ze voorafgaandelijk door middel van oriëntatievluchten hebben leren kennen. Ook had ik de indruk, hoewel dit voor zover ik weet niet werd bevestigd door de proeven van Tinbergen, dat de wesp voor het vinden van de nestopening zelf, zich laat helpen door haar reukvermogen (mogelijk geur van het nest, van zichzelf, of van reeds opgeborgen dode bijen), gezien ik ze regelmatig met hun antennen de grond zag bekloppen.

Op een zeker moment heb ik me ook eens laten verleiden tot het uitvoeren van een experiment. Ik plaatste een wesp onder een glazen stolp samen met een honigbij. In eerste instantie gaf de wesp niet de minste aandacht aan de bij, maar beperkte ze zich tot het proberen te ontsnappen. Na enige tijd werd de wesp rustiger en zag men haar de kop draaien in de richting van de zich bewegende bij. Wanneer bij en wesp in hun ontsnappingspogingen elkaar toevallig hadden aangeraakt, en wanneer met name de antennen van de wesp in aanraking waren gekomen met de bij, nam de wesp direct de steekhouding aan, doodde de bij (soms na herhaalde pogingen), en omkleemde ze. Dan bracht ik de wesp onmiddellijk buiten in een geschikt broedbiotoop. Van de 3 wespen waarmee ik de proef aanvatte, vlogen er twee, na hun

prooi te hebben losgelaten, nagenoeg onmiddellijk weg. Het derde exemplaar echter vloog met de bij naar een nabijgelegen zandheuveltje, liet de bij daar liggen en begon direct een nestholte te graven. Na ongeveer een halfuur graven kwam de wesp de gang uit, greep de bij en trok haar de nestholte in. Uiteindelijk heeft zij 's anderendaags deze nieuwe gang toch verlaten. Toch scheen me dit vrij interessant, gezien het toch een zekere aanwijzing is van het min of meer soepel karakter van deze instinctieve voortplantingshandelingen. Normale gang van zaken is namelijk: eerst gang graven, dan prooi vangen en in het nest brengen. Hier was het: eerst prooi doden, nestplaats kiezen en holte graven, en dan prooi in het nest brengen. Tot slot kan ik vermelden dat de Bijenwolf enkel zijn „wolvenkarakter” vertoont met honigbijen, en dat andere graafwespen of graafbijen zeker niet agressief worden benaderd. Herhaaldelijk kon ik trouwens constateren dat ze vreedzaam samenhuizen met Graafbijendoders *Cerceris rybiensis*, Harkwespen *Bembex rostrata*, of met de sierlijke Pluimvoetbijtjes.

De grootste graafwesp hier in de streek, en zeker ook één der minst algemene is de forse Harkwesp. Het is een stevige, gedrongen wesp (eerder vliegensihoet), die werkelijk exclusief gebonden

is aan zandverstuivingen en duinen. Terwijl vele soorten graafwespen tamelijk vast zand of betreden paden verkiezen, zoekt de Harkwesp juist het losse zand en de mulle hellingen op. Bij het aanleggen of het openen van het nest, harkt ze in zulk een razend tempo het zand uit de nestopening, dat het letterlijk naar achter spuit, zodanig dat rond de nestopening een walletje komt te liggen van los zand. Dit komt zeer goed van pas wanneer de wesp het nest verlaat en de opening afsluit. Dan harkt ze namelijk in de omgekeerde richting het zand terug op en in het nestgat. Gevaar voor instorting is er niet vermits de gang naar de larvenkamer (slechts 1 larve per nest) vrijwel horizontaal loopt.

Samen met de Kleine Rupsendoder *Ammophila campestris* is het de enige graafwesp die haar kroost in levende lijve te zien krijgt, vermits ze anders dan bijvoorbeeld de Bijenwolf, niet begint met het vangen der nodige prooien, maar wel met het leggen van het ei. Terwijl de uitgekomen larve de eerste prooi (grote vliegen of zweefvliegen) verteert, brengt de wesp regelmatig nieuwe prooi aan. Ik heb ook kunnen nagaan dat ze geregeld het nest gewoon inspecteert, zonder dat ze nieuwe vliegen aanbrengt. De onverteerbare etensresten worden dan wel uit het nest verwijderd. Ook had ik de indruk dat dezelfde wesp terzelfdertijd zorg draagt voor verschillende nesten. Gezien mijn waarnemingen enkel betrekking hadden op een kleine kolonie (5 à 6 wijfjes) heb ik dit laatste uit angst voor verstoring niet afdoende kunnen nagaan. Slechts 2 kleine kolonies kon ik van deze soort vinden: één op een zandheuvel tussen Geel en Meerhout (slechts 2 wijfjes gezien), en één op de Belse zandheuvels. In 1983 waren daar slechts 2 à 3 exemplaren, in 1984: 5 à 6 exemplaren. Ik heb de indruk dat spelende kinderen en soortgelijke recreatie erg funest is voor deze soort gezien hun specifieke nestkeuze (ondiep nest in mul los zand).

In ieder geval zouden bijkomende gegevens over vindplaatsen van deze zeldzame soort zeer welkom zijn. Curieus en schijnbaar contradictorisch is dat deze reuzewesp, die werkelijk de schrik der vliegen is, nogal wat last heeft van kleine zwarte sluipvliegen die parasiteren zowel op de voedselvoorraad als op de larve zelf.

In tegenstelling tot de meeste andere graafwespen kan de Harkwesp, en in mindere mate ook de Bijenwolf een sterk bromgeluid voortbrengen. Dit wordt echter alleen gehoord bij verstoring.

Nog heel wat andere interessante soorten kunnen we op de heide vinden zoals: de Rupsendoder *Ammophila sabulosa*. Deze zeer bekende graafwesp vertoont eigenlijk meer gelijkenis met een kleine libel dan met de doorsnee-graafwesp, ze is namelijk veel langerekter en eleganter, daarbij ontbreekt het typische wespen-geel op het lichaam: ze is rood-zwart getekend. Deze soort is het minst gebonden aan heide en duinen, zodat

we ze over heel het land kunnen aantreffen (nogal dikwijls op spoordijken). Zeer kenmerkend is het graven van het eerder ondiepe holletje (7-8 cm.). De zandkorrels worden tussen kin en voorpoten buitengedragen, en worden gedeponneerd op enige afstand van het nest.

Bij deze soort moet 1 rups volstaan voor het opkweken der larve, zodat deze rups dan ook een serieuze omvang dient te hebben.

Het verlammen van de prooi (niet het doden, want een dode rups zou wegens ontbinding niet lang tot voedsel kunnen dienen) gebeurt werkelijk met ontstellende nauwkeurigheid: elk buiksegment van het rupsenlijf wordt doorpriemd juist tot bij (en niet „in”) elke zenuwknop, die zich precies daar bevindt. Door het indruppelen van het gif wordt aldus het zenuwstelsel verlamd zonder dat het echt gekwetst wordt. Een buitengewoon staaltje van anatomiekennis en knappe chirurgie.

Een verkleinde uitgave van onze Rupsendoder is de Kleine Rupsendoder. Deze komt praktisch uitsluitend voor op heidevelden en zandverstuivingen. In grote lijnen komt de zorg voor het nageslacht overeen met de vorige soort. Het enige verschil bestaat erin dat ze voor hun larve 4 tot 5 kleine rupsjes nodig hebben, die stelselmatig worden toegediend naargelang het opgroeien der larve.

De soort komt meestal in losse kolonies voor; o.a. kan men ze aantreffen op Cartierheide, Prinsenspark, heiden van Leopoldsborg en Hechtel.

Een derde soort is de Ruige Rupsendoder *Ammophila hirsuta*. Deze is even groot als de gewone Rupsendoder, maar meer gedrongen en meer behaard. Deze soort heb ik nog maar éénmaal aangetroffen met name op de Cartierheide in 1978. Aanvullende gegevens zijn natuurlijk welkom.

De knoopwespen *Cerceris*. Dit geslacht, dat qua uiterlijk nog het meest lijkt op de familie der plooiwespen *vespidens*, vertoont de eigenaardigheid dat verschillende soorten onder hen met totaal verschillende prooien foerageren: zo jaagt de grootste soort, de Gewone Snuitdoder *Cerceris arenaria* uitsluitend op snuitkevers. Het verlammen van deze snuitkevers met hun gepantserde chitinehuid is nog zo'n wonder van precisie en instinctieve doelmatigheid: de kever wordt door de wesp achterovergedrukt, waardoor de naden tussen de voorpoten en het borstpantser uiteenwijken. Het is juist in deze naad dat de verlamme steek dan toegebracht wordt.

Van deze soort vond ik pas dit jaar de eerste en enige, maar dan ook zeer omvangrijke kolonie langs een zandweg in de bossen tussen Postel en Reusel.

Een andere soort is de gewone Graafbijendoder *Cerceris rybiensis*, die te vinden is op het Prinsenspark en vooral op de Cartierheide. Deze soort proviandeert met kleine graafbijen van het geslacht *Halictus*; ogenschijnlijk een zeer afwijkende prooi maar die anatomisch toch be-

Knoopwesp

Foto: Y. Lesseliers

paalde overeenkomsten zou vertonen met de snuitkevers, o.a. wat betreft de ligging der zenuwcentra. Eenmaal kon ik constateren dat de wesp zich vergist had en dat de prooi een honigbij was. Deze was slechts gedeeltelijk verlamd en spartelde heftig tegen. Na verloop van tijd verliet de wesp deze occasionele prooi. Nog een bekend geslacht met heel wat soorten is dit der zeefwespen *Crabo*. De grotere soorten foerageren meestal met vliegen. Dit geslacht is niet zo uitsluitend gebonden aan heiden; we kunnen ze dan ook regelmatig aantreffen op pleinen, paden in tuinen, en tussen kasseien. De mannetjes van bepaalde soorten, o.a. *Crabo cribarius*, hebben een zeer kenmerkende verbreding aan de voorschenen, welke als het ware doorzeefd zijn met talloze gaatjes.

De Vliegendor *Mellinus arvensis* kenmerkt zich als een slanke dun-gesteelde graafwesp. Het is een typische einde-seizoenwesp die we vanaf augustus tot ver in oktober op praktisch elke heide zien verschijnen. Het loont steeds de moeite *Mellinus* gade te slaan wanneer ze op jacht gaat. Haar prooi bestaat voornamelijk uit vlees- en drekvliegen. Als een kat zit ze tussen de heidestruiken de argeloze vliegen te belooien, tot ze plots in een alles overrumpelende rush het

slachtoffer overvalt. Herhaaldelijk vergist ze zich van prooi, en het is dikwijls grappig om zien hoe ze zich met dezelfde ijver en elan op takjes, steentjes of stukjes papier werpt. Het gebeurt ook regelmatig dat deze soort zich heel gewoon neerzet op onze kleren, niet met de bedoeling van te steken maar enkel om de omgeving wat beter te kunnen overschouwen. Schuw is ze dus zeker niet, bijziend wel.

Een andere opvallende verschijning in de hei, of beter gezegd in het zand is de spinnendor *Pompilidae*. Vanaf april tot oktober is deze familie in dit milieu rijkelijk vertegenwoordigd. Beter nog dan een uitvoerige beschrijving (ze hebben wel iets van een langpotige graafwesp) doet hun zenuwachtig gedrag hen onmiddellijk herkennen. Half vliegend en half lopend reppen ze zich zenuwachtig over het warme zand. Lopend vliegen ze eigenlijk nog: de trillende vleugels kennen geen seconde rust: werkelijk een vat vol zenuwen. Anderzijds vertoont hun gedrag ook heel wat kolerieke agressiviteit, zeker wanneer ze bij verstoring, de vleugels geopend, alzo hun rood achterlijf tonend, als het ware in razernij wegrennen: werkelijk de Louis de Funès van de insectenwereld.

De meest bekende soort is de Wegwesp *Pompilus*

viaticus, die één van de grotere soorten is en waarvan de eerste rood-gekleurde achterlijfsringen duidelijk afsteken tegen het overigens zwarte lichaam. Deze soort komt voor op open zandgronden en kiest als prooi vooral wolfspinnen *Lycosidae*, die ze nerveus rondtribbelend opspoort. Eenmaal gevonden, wordt de spin na een korte worsteling verlamd (meestal slechts tijdelijk effect). Pas dan denkt de spinnendoder aan het maken van een nest. Het nest is eerder rudimentair; het is slechts enkele centimeters diep, zodat de prooi spoedig veilig opgeborgen is. Karakteristiek bij sommige soorten is wel dat voor of tijdens het transport de poten van de spin worden overgebeten. Is dit bedoeld als voorzorgsmaatregel, om te beletten dat de spin, eenmaal uit verdoving ontwaakt, zou ontsnappen, of is het om het transport van de spin te vergemakkelijken?

Een andere soort is de kleinere Loodgrijze Spinnendoder *Pompilus plumbeus*. Deze vertoont geen rode kleuren: de soort is eerder gewoon op heidevelden.

Ook de familie der spinnendoders heeft haar koekoekswespen: *Ceropales maculatus*, van aspect een echte spinnendoder. Opvallend is het gele vlekkenpatroon op het donkere lichaam. Deze soort vond ik in de nazomer van 1983 op de Prairieberg te Geel.

Een algemeen, weliswaar klein van formaat, maar toch opvallend geslacht is dit der spieswespen *Oxybelus*. In de zomer kunnen we ze zelfs aantreffen op aan achtergelaten hoop geel zand in de tuin. Wanneer deze wespjes van een geslaagde jacht terugkeren, hebben ze meestal de prooi (kleinere vliegen) aan hun angel gespiesd, vandaar de Nederlandse benaming.

Andere wespen die niet meer echt tot het supergeslacht der graafwespen behoren, zoals trouwens ook de reeds vernoemde spinnendoders, zijn de goudwespen *Chrysididen*: echte vliegende juwelen. Deze kleine wespjes vertonen de meest schitterende metaalachtige kleuren. Ze parasiteren zowel bij graafwespen als bij graafbijen. Vermits de larve van de goudwesp, zoals elke wespenlarve, uitsluitend teert op dierlijk voedsel, ligt het voor de hand dat de goudwesp-larve, wanneer ze parasiteert bij graafbijen, moet voorzien zijn op het feit enkel van de waard-larve te moeten leven. Dit is dus geen echt voedsel-parasitisme meer, maar echt parasitisme. Indien deze soort niet in het bezit zou zijn van een angel (bij alle wespen hebben enkel de vrouwtjes een angel), zou men haar eerder bij de sluipwespen kunnen rangschikken.

Tussen de eigenlijke graafwespen en de goudwespen kunnen we het geslacht der mierwespen *Mutillen* katalogeren. Deze wespen waarvan de wijfjes vleugelloos zijn missen namelijk het volledige roof- of jachtgedrag, vermits ze geen prooi bemachtigen en deze naar hun nest sleuren. Anderzijds leggen ze niet enkel op hun prooi hun

eitjes, maar verlammen ze deze voorafgaandelijk. De grootste soort is *Mutilla europea*. Deze leeft in nesten van hommels. Ze verlamt door een steek de reeds ingesponnen larven, en infecteert deze met een eitje. Merkwaardig is dat de hommels dit „Paardje van Troje” met de grootste onverschilligheid behandelen. In 1983 vond ik deze soort voor de eerste maal op de Cartierheide (1 exemplaar). In 1984 heb ik aldaar meerdere exemplaren aangetroffen. Bij verstoring produceren ze een curieus zoemend geluid (alsof ze vleugels hadden). Het schijnt dat deze soort heel pijnlijke steken kan toebrengen.

Over *Methoca ichneumonides* zijn reeds heel wat gegevens bekend: de prooi van dit wespje (6 mm groot) is de geduchte larve der zandloopkevers *Cicindela*. Deze larve huist in een klein rond gaatje, steeds gelegen op vastere zandgrond. Dit klein gaatje is bij nader toezien wel een 30 cm. diep. De hoekige poten, de stijve beharing en het zigzagvormige achterlijf maken het de larve mogelijk om zich gemakkelijk naar onder of naar boven te bewegen. Bij zonnig weer vat de larve bovenaan post. De grote platte kop met de schrikwekkende reuzekaken vult gans de opening en fungeert alzo als verraderlijk deksel. Wanneer één of ander insect hierover loopt, klappen de kaken uit elkaar en in een minimum van tijd is het argeloze diertje opgepeuzeld.

Onze kleine *Methoca* nadert nu eveneens de valkuil. Op het moment dat de larve wil toehappen en de kop helemaal vooruit is gestrekt, steekt de wesp bliksemsnel de giftige angel tot in de slokdarmzenuwknoop. Op slag verstijven de kaken. Nadien krijgen ook nog de naden tussen de pootsegmenten een steekbeurt, tot heel de larve weerloos en verstarde blijft steken halfweg in de schacht.

Gezien prooi en nest thans kant en klaar zijn, hoeft *Methoca* enkel nog een ei te leggen op de verlamde prooi, en de schacht terug vol zand te gooien, hetgeen wel enige tijd in beslag neemt.

Toch wel een fantastische reeks van instinctieve handelingen: de juiste prooi, de juiste steek op het juiste moment en op de juiste plaats. De steek van dit klein wespje schijnt heelwat pijnlijker te zijn dan deze van de Grote Rupsendoder, de Harkwesp of de Bijenwolf (een prik van deze laatste heb ik zelf eens mogen ervaren).

Andere soorten waarvan de wijfjes eveneens vleugelloos zijn: *Myrmica atra*: een mierwesp die parasiteert op graafwespen en graafbijen. Over de juiste levenswijze schijnt nog niet te veel bekend te zijn, hoewel we deze soort gemakkelijk kunnen vinden en volgen, zelfs in tuinen. Ze zijn te herkennen aan twee witte sterk contrasterende bandjes op het zwarte abdomen. Een hierop fel lijkende soort is *Smyrcomyrme rufipes*: deze parasiteert op spieswespen en wellicht ook op andere graafwespen: waarschijnlijk de meest algemene soort in de Kempen.

Een andere wesp die we tot laat in september

Urntjeswesp

Foto: Y. Lesseliers

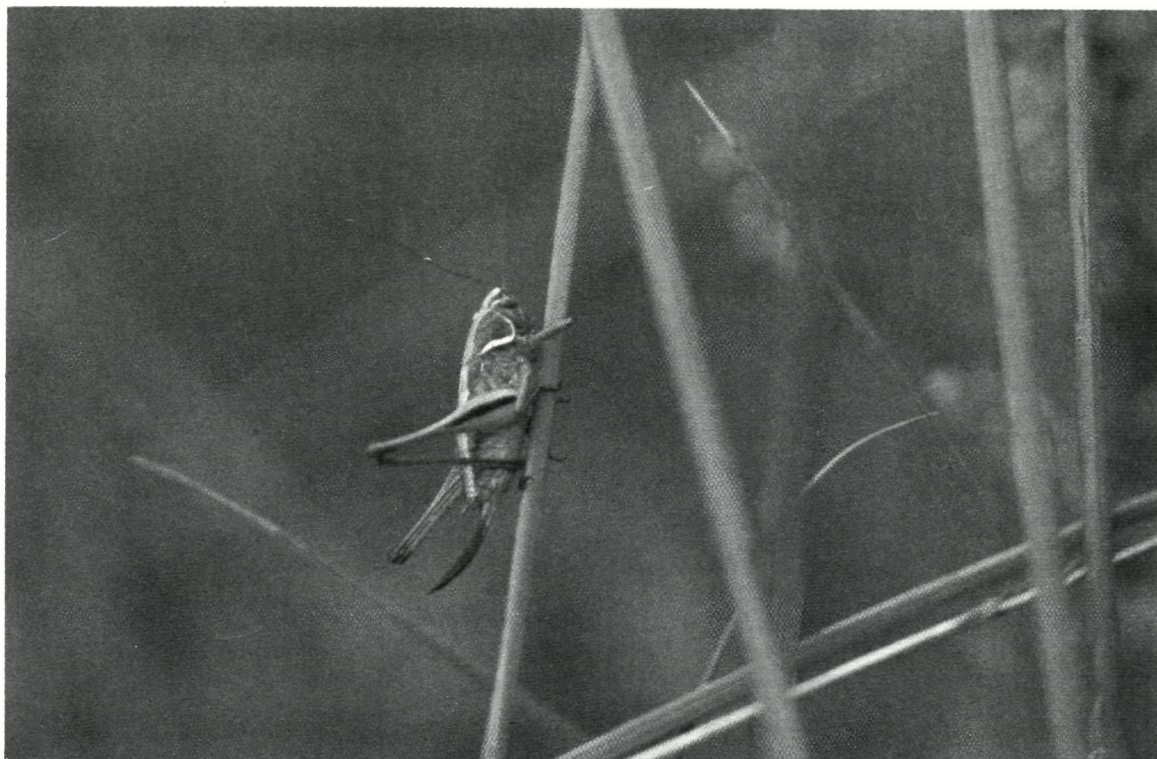
actief bezig zien is de Urntjeswesp *Eumenes pedunculatus*. Nu hebben we echter niet meer te doen met de eigenlijke familie der graafwespen of aanverwanten zoals spinnendoders, mierwespen of goudwespen, maar met de familie der plooiwespen *Vespidae*. Anders dan onze meestal verwenste „limonadewespen”, leeft deze wesp, analoog met de graafwespen, als solitair, hoewel ze meestal wel in kolonieverband nestelt. De geplooid vleugels doen ze dadelijk herkennen als een lid der *Vespidae*. De zwart-gele tekening verschilt wel iets met deze van de gewone *Vespa*'s, maar het is vooral het slanke silhouet, en meer bepaald de vorm van het sierlijke achterlijf dat haar onmiddellijk doet opvallen. Dit is namelijk niet kegelvormig, maar loopt naar voor uit in een dunne steel (te vergelijken met de rupsdoders en de vliegendoders). Bij alle solitaire *Vespidae* is de eerste ring van het achterlijf ingesnoerd (wespentaille), maar nooit zo sterk als bij onze Urntjeswesp. Niet alleen haar bevallig uiterlijk maar ook haar kunstige boetseerarbeid is kenmerkend: korrel na korrel worden kleine leemballetjes aangedragen en bevestigd aan een uitstekend berkenstompje, een pijpestrostengel of een kaal heidetakje. Na enige dagen aandragen en boetseren is het kleine 1 cm-grootte urntje kant

en klaar. Vermengd met speeksel van de wesp, biedt het harde lemen kruikje weerstand aan weer en wind. Eenmaal het bouwsel beëindigd kan de wesp op jacht. Haar prooi bestaat uit kleine onbehaarde rupsjes (meestal spanrupsen). Wanneer voldoende prooien zijn aangevoerd, wordt een eitje binnenin aan de bovenwand van het urntje geplakt, en wordt de opstaande rand van boven dichtgemetseld. Het eigenaardige is dat de moederwesp aan een toekomstig wijfje (aanzienlijk groter dan het mannetje) meer voedsel meegeeft dan aan een toekomstig mannetje. De vraag die zich opdringt is dan ook: Hoe weet de moederwesp wanneer ze een ei heeft gelegd, of ze met een toekomstig wijfje of mannetje te doen heeft? Als men nu zo'n urntje vindt, men neemt het mee naar huis en legt het op een warme plaats, dan zal de jonge wesp of larve niet eer uitkomen dan in de natuur. Integendeel zal ze zelfs helemaal niet uitkomen noch verpoppen. Indien men ze echter een paar weken onder vriestemperatuur heeft gezet, en men brengt ze nadien terug in een verwarmd vertrek, dan verschijnt de wesp binnen enkele weken. Het is dus niet zo dat een flinke kou deze insecten, en ook de andere graafwespen en -bijen doet doodvriezen. Heel wat noodlottiger zijn zachte

Levendbarende Hagedis

Foto : Y. Lesseliers

Heisabelsprinkhaan

Foto : Y. Lesseliers

Gentiaanblauwtje

Foto : Y. Lesseliers

Heidevlinder

Foto : Y. Lesseliers

vochtige winters omdat onder deze omstandigheden bepaalde schimmels veel meer de kans hebben zich te ontwikkelen en de larve also kunnen aantasten.

Uit deze korte kennismaking met enige interessante maar bij het grote publiek minder populaire diertjes, dringt zich nog maar eens de grote waarde op van onze laatste heideterreinen. Het is inderdaad vooral daar dat we met de meeste van de besproken soorten kennis kunnen maken. De rijkdom van deze heidevelden en open (stuif-)duinen beperkt zich natuurlijk niet tot de reeds besproken families: er is nog veel meer: naast de voor de ornitholoog meer vertrouwde Nachtzwaluw, Boomvalk en Sperwer, die we vooral in de nazomer regelmatig kunnen waarnemen, Wulp, Boomleeuwrik en Boompieper die meer voorjaarsvogels zijn (van Korhoen en Klapekster kan er helaas nog nauwelijks gesproken worden), zijn er nog heel wat andere opvallende verschijningen in de heide. Ik denk hier aan:

— de Levendbarende Hagedis *Lacerta vivipara*: gelukkig een nog vrij algemene hagedis, die in België althans, vooral een soort is van droge, en nog meer van vochtige heide, en die actief is van maart tot half oktober.

— De Heisabelsprinkhaan *Metrioptera brachyptera*: een kleinere broer van de Groene Sabelsprinkhaan. Hij komt enkel in eerder vochtige heide voor. Het gesjirp is veel zachter dan dat van zijn meer bekende groene soortgenoot, wellicht omdat zijn vleugels erg ingekort zijn en niet meer dan vleugelstompje vormen. Zijn achterpoten zijn echter des te langer en contrasteren eigenaardig met het korte lichaam. Toch zouden er al exemplaren gevonden zijn met volledig uitgegroeide vleugels. Deze zijn dan gewoonlijk onvruchtbaar. Ik vond deze soort onder andere op s'Gravendel, Cartierheide, en een klein heike (1 ha. groot) tussen het Prinsenspark en Kasterlee, samen met een ander karakteristiek insect voor deze biotoop, het prachtige Gentiaanblauwtje *Maculinea alcon*, waarvan de voortplanting uitvoerig werd bestudeerd. Het vlindertje verschijnt in juli-augustus op vochtige heideterreinen waar de zeldzame Klokjesgentiaan *Gentiana pneumonanthes* bloeit. Het is op deze voedselplant dat de eitjes worden gelegd. Soms ziet men trouwens verscheidene eitjes op een zelfde bloem.

Na het uitkomen boort de rups zich in de bloem en voedt zich met het binnenste ervan. Enige tijd nadien wordt de bloem verlaten en zwerft het rupsje rond tot het beetgepakt wordt door een bepaalde soort mier *Myrmica ruginodis*, *Myrmica laevinodis* of *Myrmica scabrinodis*, die het onmiddellijk aan het dorsale orgaan, de zogenaamde honigklier, begint te likken, en het vervolgens naar het mierennest transporteert.

Terwijl de rups regelmatig door mieren wordt belikt, doet ze zich tegoed aan het mierenbroed. Meer nog, ze wordt zelfs gevoerd door de mieren

die reageren op het bedelgedrag der rups. De verpopping gebeurt in het mierenest. Bij het openbarsten van de pophuid stormen de mieren, geprikkeld door de nieuwe vreemde geur van de uitkomende vlinder, op de uitkomende vlinder, die enkel door te rennen om zijn leven het er levend vanaf kan brengen. Om het nest te verlaten oriënteert de vlinder zich op het licht en de zwaartekracht. Wanneer op dezelfde dag een tweede vlinder verpopt, is er veel kans dat deze door de mieren wordt verscheurd, gezien de mieren op dat moment erg alert zijn en uiterst opgewonden wegens de verpopping van de eerste vlinder.

Telkens we zo'n vliegend juweeltje op de heide zien rondfladderen, is dat op zichzelf al een bron van esthetisch genot. Wanneer we het vlindertje echter bekijken met het voorgaand verhaaltje in ons achterhoofd, zal onze bewondering ongetwijfeld nog toenemen: een echt mirakel dat zoiets nog bestaat. Het Gentiaanblauwtje is zeker niet het enige blauwtje dat mierenbezoek krijgt: die andere blauwtjes kunnen we eveneens in de heide ontmoeten: vooral het Heideblauwtje *Plebejus argus* en het Vuilboomblauwtje *Celastrina argiolus*.

— Een andere interessante vlinder is de Heidevlinder *Eumenis semele*, die in 1984 vrij algemeen voorkwam op de geschikte plaatsen. De vlinder bewoont eerder droge heidevelden waar bepaalde grassen zoals *Corynephorus canescens* en *Agrostis canina* groeien. Het gedrag en meer specifiek het baltsgedrag van deze vlinder werd eveneens uitvoerig onderzocht door Professor Tinbergen. In de vlucht is de vlinder een relatief bont gekleurd diertje. In zit is hij echter bijna niet te onderscheiden tegen een achtergrond van zand, dennenaalden of korstmossen. Het tonen der oogvlekken op de voorvleugels doet de vlinder echter wel opvallen en heeft bij veront-rusting een afweerfunctie. Bijkomend duidt het ook op een schrikreactie.

Kenmerkend is dat de uitgekomen rupsen haast uitsluitend te vinden zijn op beschutte plekje, wat er nog maar eens op wijst hoe complex het beheer van natuurterreinen, in casu heidevelden, wel is. Best is waarschijnlijk voor zoveel mogelijk afwisselende biotopen zorgen.

De studie van Tinbergen samenvattend kan men stellen dat de kleuren van het wijfje van de Heidevlinder het baltsgedrag van het mannetje opwekken. Ook andere kleuren hebben datzelfde effect, met name rood en zwart hebben nog een grotere deblokkerende waarde dan de normale wijfjeskleur (supranormaal noemt men dan die kleuren). Ook wat vorm van het wijfje betreft is een supranormale prikkeling mogelijk. Beweging en vorm van beweging (dansend) zijn eveneens belangrijk voor het stimuleren van het balts-gedrag. Het belangrijkste hierin is misschien wel de interactie tussen al deze stimuli: door het feit dat ze elkaar opvolgen (al dan niet in een

bepaalde volgorde) versterken ze elkaar, vormen ze één geheel, en ontsteken ze aldus het mechanisme der copulatie. De geurvlekken op de voorvleugels der mannetjes verspreiden een geurstof die het wijfje aanzetten het mannetje te accepteren.

— Opvallend in onze heidebiotoop is ook het geslacht der zandloopkevers *Cicindela*: we vinden er vooral 2 soorten: de Groene Zandloopkever *Cicindela campestris* en de Gewone Zandloopkever *Cicindela hybrida*. Beide soorten komen ongeveer overeen qua biotoop (stuifzanden en zonnige wegen op zandgronden) en levenswijze. De Groene Zandloopkever schijnt mij gemakkelijker vrede te nemen met een meer beperkt jachtterrein: ook op smalle paden tussen de heide komt hij voor. Toch lijkt mij, althans hier, de Gewone Zandloopkever meer voor te komen.

Uitpuilende ogen, lange poten en geduchte grijpkaken kenmerken beide roofkevers, die de voor kevers ongewone doenwijze hebben, om telkens vlak voor onze voeten op te vliegen en een eindje verder weer in het zand neer te strijken. Bij slecht weer trekken ze zich terug in een zelfgegraven ondiep holletje. Op de vastere zandplekken vinden we overal de ronde gaatjes waarin hun monsterachtige larven huizen (zie hoger: *Methoca ichneumonides*).

— Nog een bekend monstertje in onze heide is de nog steeds vrij talrijke Mierenleeuw *Myrmoleon formicarius*, waarvan de meesten wel de larven kennen of toch hun karakteristiek zandkuiltje, maar waarvan de imagines veel minder gezien worden. Het zijn libelachtige insecten met vliezige geaderde vleugels en zeer speciale knotsvormige voelsprietten. De larven vinden we onder de grond in het centrum van een klein zelfgemaakt valkuiltje, meestal op plaatsen waar het zand heel fijn van structuur is en droog blijft (bijvoorbeeld onderaan een steile helling met overhangende heidestruiken). Kleine insecten zoals mieren rollen meestal met het zand mee naar beneden en komen dan binnen het bereik van de tangachtige kaken. Probeert de mier nog te ontsnappen, dan wipt de larve met een krachtige ruk van de kop zand omhoog op de mier, zodat deze terug naar beneden valt en binnen het bereik komt van de moordende kaken. Eenmaal de prooi beet wordt deze leeggezogen en de resten ervan worden weer met een fikse kopstoot de kuil uitgeslingerd.

— Tenslotte nog een kever die ik pas dit jaar heb leren kennen: *Potonia cuprea* (soms verkeerdelijk Gouden Tor genoemd). In de nazomer van 1984 kon ik het diertje waarnemen op een verlaten mierenhoop (Cartierheide). Deze opvallend

Mierenleeuw

Foto: R. de Prins

bronskleurige kever behoort tot de familie der bladsprietkevers. De grootte is die van een kleine meikever, iets breder van vorm, en getooid met witachtige vlekken op hals- en dekschilden. De kever bezoekt graag bloemen en bloedende eiken. De larven leven in mierenhopen waarin zich zich voeden met materiaal waaruit de hopen zijn opgebouwd. De soort wordt nogal eens verward met *Cetonia aurata* (de eigenlijke Gouden Tor).

Dit onvolledig overzicht besluitend meen ik dat de grote wetenschappelijke rijkdom van het dierenleven op de heide buiten kijf staat, en dat we werkelijk alles in het werk zouden moeten stellen om de weinige heideterreinen die we nog bezitten, eerst en vooral te behouden.

Het is eigenlijk toch al te erg, dat bijvoorbeeld in het arrondissement Turnhout, om die fantastische levensvormen te gaan bekijken, die we in heideterreinen van het drogere type aantreffen, we praktisch uitsluitend zijn aangewezen op Nederlandse heidereservaten.

Het zou toch mogelijk moeten zijn om openbare besturen (Gemeente, Provincie, Waters en Bossen) te bewegen enige hectaren te laten kappen in hun dikwijls uitgestrekte monoculturen van naalddhout,

en dan deze minivlakte te beheren als heide of niet-actief stuifzand. Ik denk hier bijvoorbeeld aan de Grote Heide te Lichtaart: welk een uitzonderlijk gebied dreigt daar verloren te gaan?

Trouwens ook voor de wandelaar-toerist zou het toch een welgekomen verademing zijn tussen die zee van naalddhout (Corsicaan), zijn blik te laten rusten op die zo bezongen heide. Toppunt is toch wel dat men nu, na kapping, bepaalde percelen die gelegen zijn op vroegere stuifzanden heeft bemest om er diverse soorten loofhout op te kunnen planten. Op zichzelf een lovenswaardig initiatief, maar spijtig genoeg toegepast in een ongeschikt milieu.

Waar elders dan bij ons komt men het nog tegen, dat men een bepaald landschap (heide), dat dan cultuurhistorisch nog zo belangwekkend is geweest voor onze streken, zo intens bejubelt, het naschildert, er over dicht en filmt, het tot symbool der Kempen promoveert, en er tegelijkertijd zo weinig voor over heeft. Is het misschien om ons geweten te sussen dat we die heide zo enthousiast bezingen?

Zou het niet de moeite lonen hiervoor enige stappen te ondernemen? Het zal bij de overheid toch meestal meer onwetendheid dan onwil zijn.

Potonia cuprea

Foto: Y. Lesseliers

Enkele stukjes te bewaren heide en stuifduinen...

Foto's: H. Meeus

Een tweede zaak is het beheer: duidelijk is dat dit niet zo eenvoudig is. Het is algemeen aanvaard dat er dient beheerd te worden in functie van vogels, reptielen en amfibieën, planten. Waar wordt er echter ook beheerd in functie van insecten? Maaien en branden kan bijvoorbeeld heel ongunstig zijn voor Urntjeswesp, Heisabelsprinkhaan en Heidevlinder. Hier valt zeker nog heel wat te doen: met dikwijls erg kleinschalige ingrepen zou men zeker heel wat kunnen bereiken. Voorbeelden: het onbegroeid houden van zandige plekken, het heel kort maaien van zonnige zandige hellingen, het verwijderen van beschaduwde beplantingen enz... Ik denk hier bijvoorbeeld aan het Prinsenspark te Retie waar een buitengewoon interessant stukje zandweg, krioelend van leven, elk jaar zienderogen achteruitgaat wegens steeds toenemende beschaduw-
wing.

In deze optiek zou men ook wel kunnen overgaan tot het stichten van desnoods mini-reservaten voor bepaalde insecten: ik denk hier aan het klein heike tussen het Prinsenspark en Kasterlee waar de Heidesabelsprinkhaan en het Gentiaanblauwtje nog steeds in redelijke aantallen voorkomen. Ik denk nog aan de Belse speelheuvels waar spelende kinderen een werkelijke bedreiging zouden kunnen vormen voor het aldaar voortbestaan van Bijenwolf en zeker van Harkwesp. Zou het zo moeilijk zijn een deeltje ervan te beschermen?

Andere gevaren overlopend, denk ik ook aan de grootste bijenwolkolonies in de streek, namelijk een motorcrossterrein tussen Geel en Meerhout. Gelukkig worden daar praktisch alle crossen georganiseerd na einde-augustus. Indien dit zou worden vervroegd met bijvoorbeeld een maand, zou dat in een minimum van tijd het einde betekenen van deze bloeiende kolonie.

Dat een galopperende groep would-be cowboys ook niet ideaal is voor een kolonie Snuitdoders, zal ook wel duidelijk zijn.

Een ander iets, waar naar ik meen, ook door natuurbeschermingsverenigingen niet voldoende belang aan gehecht wordt, is het verharden der zandwegen met grint of stenen. Heel wat zandloopkevers en graafwespen (voorbeeld de zeldzame Snuitdoder) zijn voor hun voortplanting nagenoeg uitsluitend aangewezen op dergelijke onverharde zandwegen, die in feite een eigen levensgemeenschap uitmaken, en aldus voldoende belangrijk zijn om beschermd te worden. Tenslotte zou ik nog een warme oproep willen doen tot uitwisseling van informatie van soort-

gelijke waarnemingen teneinde een fatsoenlijk idee te krijgen van voorkomen, verspreiding en aantallen van de besproken soorten (en andere): om te kunnen beschermen moet men eerst kennen. En dat is trouwens de bedoeling van dit pretentieloos artikel: bij diegenen die nog met bewondering en verbazing om zich heen kunnen kijken, meer interesse opwekken voor deze veelzijdige, buitengewoon boeiende, maar weinig bekende insectenwereld.

Samenvatting

In een eerste deel wordt er in bovenstaand artikel uitgewijd over de waarnemingen van de Gladde Slang *Coronella austriaca* op de Cartierheide te Eersel (Nederland) tijdens de zomer van 1984. Determinatiekenmerken, biotoop, gedrag en voedsel worden van nabij bekeken.

In een tweede deel wordt een algemeen overzicht gegeven van graafbijen en graafwespen in de Kempen: voorkomen, vindplaatsen en karakteristieken worden besproken van o.a. de Grijs Zandbij *Andrena vaga*, en de Pluimvoetbij *Dasy-poda hirtipes*.

Bij de graafwespen wordt vooral van de spectaculaire Bijenwolf *Philanthus triangulum* jachtgedrag, enige experimenten en vindplaatsen onder de loupe genomen. Ook bepaalde kenmerken en vindplaatsen van o.a. de Harkwesp *Bembex rostrata*, de rupsendoders *Ammophila*, het knoopwespengeslacht *Cerceris*, de Vliegendoder *Mellinus arvensis*, de spinnendoders *Pompilidae*, de mierwespen *Mutillae*, en ook de Urntjeswesp *Eumenes pedunculatus* worden van nabij bekeken.

In een derde deel tenslotte wordt er overgegaan tot andere faunavormen (voornamelijk insecten), die in dezelfde biotopen te vinden zijn: Heisabelsprinkhaan *Metrioptera brachyptera*, Gentiaanblauwtje *Maculinea alcon*, en Heidevlinder *Eumenis semele*, evenals de familie der zandloopkevers *Cicindelae*, de Mierenleeuw *Myrmeleon formicarius*, en de tor *Potonia cuprea*.

Tenslotte wordt er een pleidooi gehouden voor meer informatie en meer interesse voor al die levensvormen. Er wordt gewezen op gevaren en bedreigingen, en er wordt met aandrang gevraagd om meer bescherming voor de biotoop bij uitstek van deze diertjes: de heide.

Dr. Y. Lesseliers, Markt 29, 2490 Balen

ontvangen op 26 oktober 1984

Vleermuizen als verkeersslachtoffer te Brugge en omstreken, 1975-1984

Jozef Vansteenkiste

Inleiding

Vleermuizen beschikken over zeer beweeglijke vleugels waarmee ze snel en behendig kunnen vliegen. Bovendien beschikken vleermuizen over een doeltreffend echolocatiesysteem. Dit systeem houdt in dat de dieren voortdurend met de muil open vliegen en geluiden uitzenden. De geluiden zijn van zeer grote frequentie (voor het menselijk oor niet hoorbaar).

Als de vleermuis geluiden van verschillende golflengte uitzendt, dan zal ze zich van de teruggekaatste echo een beeld kunnen vormen van de prooi of hindernis. Wanneer de vleermuis denkt een prooi waar te nemen, stort ze zich bliksemsnel op haar doel af.

Ondanks de doeltreffende echolocatie zijn er meldingen over vleermuizen die tegen een muur vlogen en hun nek braken. Het is gebleken dat vleermuizen ook als verkeersslachtoffer sneuvelen.

Verkeersslachtoffers

Per fiets in het Brugse op excursie, werden reeds tientallen dode vleermuizen op de weg gevonden. In de meeste gevallen lagen de dieren met breuken op de wegrand. Steeds waren de vleugels dichtgevouwen. Behalve bij één exemplaar waarbij de vleugel halfgespreid open bleef, omdat het gewricht was geluxeed. Dit wijst er mogelijk op dat de vleermuizen slechts rakelings getroffen werden. Het betrof twee soorten die zich nabij woningen ophouden.

1. Dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus*

Dwergvleermuizen *Pipistrellus spec.* werden vaak opgemerkt boven straten waar ze tussen huizenrijen jaagden. Ze vlogen soms op ongeveer twee meter hoogte. Er werd zelfs een exemplaar opgemerkt dat prooi bemachtigde op enkele centimeters van de grond. Op die manier lopen deze vleermuizen veel kans om in het wegverkeer betrokken te worden.

Er werden in de periode 1975-1984 reeds twintig verkeersslachtoffers gevonden. Vijf exemplaren lagen onder een spoorwegbrug. Vermoedelijk vlogen ze onder de brug door, of jaagden er langdurig in de omgeving. De meeste exemplaren werden in augustus-september gevonden. Enkele malen waren de slachtoffers nog zeer vers en bijna ongeschonden.

Er werden geen dieren aangetroffen die eventueel de Ruige Dwergvleermuis *Pipistrellus nathusius* konden betreffen.

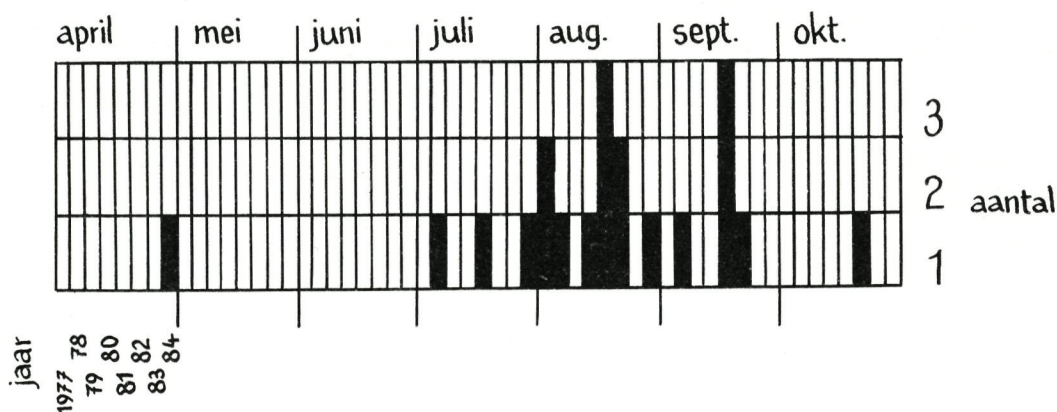
Onderarm lengte: 1 maal 29 mm, meestal 30 tot 32,1 mm en 1 maal 34 mm.

Vijfde vinger: ± 36 tot $\pm 40,5$ mm.

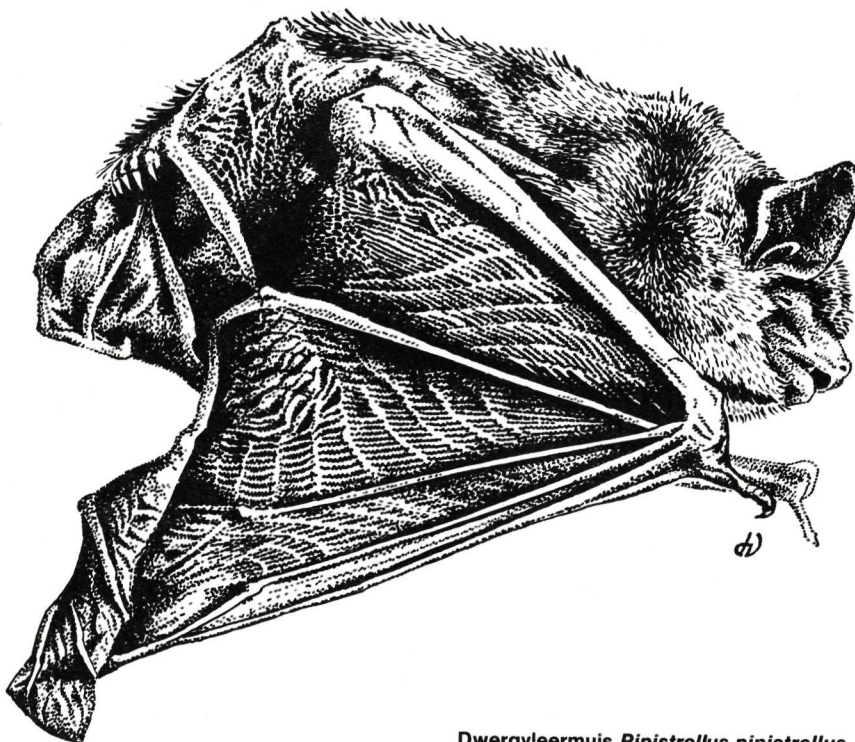
2. Bruine Vleermuis *Eptesicus serotinus*

Alhoewel deze soort zich ook vooral bij gebouwen ophoudt, werden jagende exemplaren eerder in parklandschap waargenomen. De vlieghoogte is ook betrekkelijk laag tot soms zeer laag. Er is dus kans om door een auto geraakt te worden.

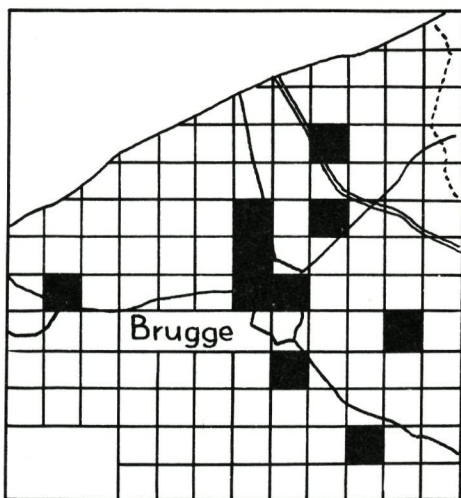
Er werden slechts twee slachtoffers gevonden.

Dwergvleermuizen *Pipistrellus pipistrellus* - Aantal en data (jaar en maand)

Dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus*

Vindplaatsen van verkeersslachtoffers Dwergvleermuisen *Pipistrellus pipistrellus* te Brugge en omstreken.

23 maart 1975: 1 dood exemplaar ongeschonden op straat in stad Brugge. Aangezien het dier geen fractures vertoonde, is er kans dat het niet als verkeersslachtoffer omkwam.

28 juli 1984: 1 exemplaar verminkt op de wegrand te Dudzele.

De reden waarom deze soort slechts zelden gevonden werd, is gelegen in het feit dat ze niet zo gauw in drukke straten jagen. Bovendien is deze soort vermoedelijk ook niet zo algemeen als de voorgaande.

Onderarmlengte: 44 mm - 52,5 mm.

Nawoord:

Het is belangrijk dat zeldzame vleermuisensoorten meer aandacht krijgen dan algemene soorten die als verkeersslachtoffer te bemachtigen zijn.

Verkeersslachtoffers bieden een ideale kans om uitgebreide gegevens te verzamelen. Dode vleermuisen op de wegrand zijn echter niet opvallend. Je moet al een geoefend oog bezitten om ze van een verkleurd blad te kunnen onderscheiden. Er is in ieder geval interesse. Dit is althans gebleken aan de hand van volgende medewerkers die individueel een slachtoffer afleverden: Luc de Cat, Marc Seys en Roland Vannieuwenhuyze, alle uit Brugge.

J. Vansteenkiste, Sint-Pietersstatiedreef 46, 8000 Brugge.

Opmerkelijke ornithologische meldingen

Gegevens voor deze rubriek worden verwacht bij de redactie, Langvenstraat 25, 2300 Turnhout.

Deze waarnemingen hadden plaats in 1985, tenzij anders vermeld is. Ze werden niet op hun juistheid gecontroleerd.

Uitzonderlijke waarnemingen dienen liefst enigszins gedocumenteerd ingestuurd.

Roodkeelduiker *Gavia stellata*

26 januari: 1 ex. te Kallo (D. Oellibrandt).

IJsduiker *Gavia immer*

Zie *Wielewaal* 51: 147, het ex. dat op 13 januari werd waargenomen te Oostende betrof een Parelduiker *Gavia arctica* en geen IJsduiker. Rond die tijd verbleven er twee Parelduikers in de dokken van Oostende (R. François).

Roodhalsfuut *Podiceps grisegena*

2 december 1984: 1 ex. op de Platwijers in Midden-Limburg (J. Lanssens, V. Coertjens, T. Remans); 25 maart: 1 ex. te Antwerpen-Blokkersdijk (L. Janssen, C. Snyers).

Aalscholver *Phalacrocorax carbo*

3 februari: 50 ex. te Kessenich (A. Geuens, L. Hermans); 2 maart: 105 ex. te Zandvliet (J. van Impe).

Roerdomp *Botaurus stellaris*

5 januari: 1 ex. aan de Zoutekreek te Oostende (G. Pillu).

Grote Zilverreiger *Egretta alba*

Zie *Wielewaal* 51: 62, 25 december 1984: 1 ex. op de Platwijers in Midden-Limburg (V. Coertjens, T. Remans).

Kleine Zwaan *Cygnus columbianus*

7 januari: 4 ex. te Oostende (P. Lingier); 23 en 30 januari: respectievelijk 22 en 21 ex. te Leffinge. (P. en B. Opstaele); 2 maart: 5 adulte en 1 onvolwassen ex. te Wijchmaal (F. Geenen); van 20 tot 31 maart pleisteren 10 adulte en 8 onvolwassen ex. ten noorden van Turnhout aan de Zandvenheide (J. de Win, B. en P. Geerts, M. Verdonck, H. en M.-L. Meeus, J. Mostmans, F. en H. Jochems, E. Machielsens, H. Lesseliers e.a.).

Wilde Zwaan *Cygnus cygnus*

Een twintigtal ex. overwinterden in het Zwin te Knokke (G. Burggraeve); van 17 tot 31 januari: 6 ex. in de omgeving van Oostende (P. Lingier, C. Rotsaert, L. Boudolf); 27 januari: 9 adulte en 1 onvolwassen ex. te Kessenich en 7 adulte en 1 onvolwassen ex. te Aldeneik (W. Mennen, Gebr. Vanduffel); 3 februari: 15 ex. te Kessenich (A. Geuens, L. Hermans); 8 maart: 1 ex. te Kallo (J. van Impe); 9 en 10 maart: 1 adult ex. te Antwerpen-Blokkersdijk (L. Janssen, R. Stoks, A. Vervoort e.a.).

Talgarletgans *Anser fabalis fabalis*

23 februari: 15 ex. te Kallo (J. van Impe).

Sneeuwgans *Anser caerulescens*

25 januari: 1 ex. bij Oostende (L. Boudolf); 16 februari: 1 ex. (subsp. ?) te Doel (J. van Impe).

Canadese Gans *Branta canadensis*

3 februari: 14 ex. te Kessenich (A. Geuens, L. Hermans); 16 maart: 1 ex. te Brecht (D. Symens).

Brandgans *Branta leucopsis*

6 januari: 1 ex. te Overpelt (W. Mennen); 22 en 23 januari: respectievelijk 22 en 23 ex. aan de Zoutekreek bij Oostende (L. Boudolf); 27 januari: 2 ex. te Vlissegem (C. Rotsaert); 10 februari: 10 ex. te Bredene (G. Pillu, L. Boudolf); 26 en 27 februari: respectievelijk 17 en 14 ex. te Kallo (K. van de Vyver).

Witbulkrotgans *Branta bernicla hrota*

28 januari: 1 ex. bij Oostende (L. Boudolf).

Tafeleend *Aythya ferina* x Kulfeend *Aythya fuligula*

7 en 8 maart: 1 ♂ te Antwerpen-Blokkersdijk (L. Janssen, C. Steeman).

Witoogeend *Aythya nyroca*

Zie *Wielewaal* 51: 31, 62 en 147, het ♂ op de E10-plas te Minderhout was nog steeds aanwezig op 14 maart (D. Symens).

Toppereend *Aythya marila*

25 februari: 3 ♂♂ en 1 ♀ te Antwerpen-Blokkersdijk (L. Janssen).

Elder *Somateria mollissima*

16 maart: 1 adult ♂ te Doel (L. Janssen, G. Sallaets, L. Wouters).

Middelste Zaagbek *Mergus serrator*

17 februari: 1 ex. te Kessenich (M. en J. Schouteden, J. Kerkhofs, P. Renckens); 28 februari: 1 ♂ te Mol (J. Henderickx).

Grote Zaagbek *Mergus merganser*

12 en 16 februari: 70 ex. te Kallo-Doel (P. van de Vyver).

Rode Wouw *Milvus milvus*

26 februari: 1 ex. te Bouwel/Herentals (J. Joris, R. van de Cruys); 20 maart: 1 ex. te Westmalle (F. Jochems).

Ruigpootbulzard *Buteo lagopus*

13 januari: 1 ex. te Mol (J. Loos); 30 januari evenals op 5, 10, 13 en 18 februari: 1 ex. te Bredene en omgeving (D. Verstappen, L.

Boudolf, G. Pillu); van 1 januari tot 26 februari: 2 à 3 ex. te Kallo-Doel (D. Oellibrandt); 18 februari: 1 ex. te Melsele (D. Oellibrandt).

Slechtvalk *Falco peregrinus*

3 januari en 12 februari: 1 ex. te Kallo-Doel (P. van de Vyver); 15 januari: 1 ex. te Zeebrugge (L. Neujens); 30 januari: 1 juveniel ex. te Bredene (D. Verstappen, L. Boudolf); 7 februari: 2 ex. te Zandvliet (J. van Impe).

Kraanvogel *Grus grus*

14 december 1984: ongeveer 150 ex. naar ZW te Balen (F. Lommelen); 3 januari: 1 juveniel ex. bij Oostende (P. en B. Opstaele); 23 februari: ongeveer 50 ex. te Eksel (M. Geuens); 23 maart: 1 ex. boven Turnhout (H. en J.-M. Meeus, F. en H. Jochems).

Oeverloper *Actitis hypoleucos*

14 januari: 1 ex. te Kallo (D. Oellibrandt); 2 maart: 1 ex. te Mol (G. Deckx).

Zwartkopmeeuw *Larus melanocephalus*

19 januari: 1 adult te Oostende (L. Boudolf); 16 maart: 2 adulte ex. op E 10-plas te Meer (D. Symens); 17 maart: 4 adulte ex. en 1 subadult te Wuustwezel-Nieuwmoer (D. en P. Symens); 30 maart: 1 ex. ruiend van tweede winterkleed naar tweede zomerkleed te Antwerpen-Blokkersdijk (L. Janssen, L. Kearsley, A. Vervoort).

Kokmeeuw *Larus ridibundus*

3 april: 1 volledig albino ex. (iris niet kunnen waarnemen) met opvallend lichtoranje snavel te Antwerpen-Blokkersdijk (L. Janssen).

Grote Burgemeester *Larus hyperboreus*

22 december 1984: 1 ex. in tweede winterkleed te Kluizen (P. Boesman).

Velduil *Asio flammeus*

23 december 1984 en 3 februari: respectievelijk 3 en 1 ex. te Kessenich (A. Geuens, L. Hermans).

Hop *Upupa epops*

31 december 1984: 1 ex. in tuin te Mol-Wezel (meded. J. Henderickx).

Boomleeuwerik *Lullula arborea*

21 december 1984: 7 ex. te Vosselaar (J. en J. Bastiaens, S. Engels); 4 en 27 januari: respectievelijk 2 en 5 ex. te Vosselaar (S. Engels, J. en J. Bastiaens).

Zwarte Roodstaart *Phoenicurus ochruros*

25 februari: 1 ♂ te Antwerpen (L. Janssen).

Tijftjat *Phylloscopus collybita*

2 ex. overwinterden in het Zwin te Knokke (G. Burggraefe); tijdens de maand december 1984 geregeld 1 à 2 ex. te Mol en te Balen-Wezel (J. Loos, F. Vreysen, J. Deschepper, J. Henderickx).

Klaapekster *Lanius excubitor*

9 januari: 1 ex. te Balen (J. Loos, J. Sas, W. Peeters); 19 en 20 januari: 1 ex. in de Maat te Mol (J. Henderickx, J. Sas, J. Loos, G. Deckx, D. Meeus).

Beflijster *Turdus torquatus*

3 april: 1 ♂ te Kalmthout (R. de Smet, K. Dierckx, L. Janssen, C. Snyers).

Roek *Corvus frugilegus*

24 maart: vestiging van nieuwe kolonie (6 nesten) op Boone's Blijk te Turnhout (E. Machiels en vele anderen).

Barmsijs *Carduelis flammeus*

21 maart: 5 ex. te Merksem (L. Janssen).

Kleine Zwanen *Cygnus columbianus* ten noorden van Turnhout, 31 maart 1985.

Foto: G. Elsermans

Boekbesprekingen

Van der Werf A. Kieselwieren-Diatomeeën. Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging.

Onlangs verscheen in de reeks wetenschappelijke Mededelingen het nr. 164 over Kieselwieren of Diatomeeën. Het betreft een sterk gewijzigde heruitgave van de reeds geruime tijd uitverkochte studie over deze microscopische, eencellige, plantaardige organismen.

Typisch is de met kiezelzuur verharde celwand. Deze uitgave verschilt van de vorige door het inlassen van een tabel voor het determineren van levend materiaal. Hierdoor kunnen bepaalde diatomeeën met behulp van de vormtabel reeds op naam gebracht worden.

Achteraan in het werk vinden we nu een volledige index voor tekst en afbeeldingen alsook een alfabetisch overzicht van de geslachten. Door de vernieuwde publicatie zal de belangstelling voor deze vormenrijke organismen zeker toenemen. Een sterk aan te bevelen werk voor zowel de leek die wil starten met microscopisch onderzoek als voor de gevorderde wetenschapper.

M. Smets

Dedapper R., 1984. Biologisch Tuinieren: hoe doe ik het? Leuven, Davidsfonds. 195 F.

R. Dedapper schenkt in dit boekje, na een korte ideologische inleiding, vooral aandacht aan het echte veldwerk. Hij bespreekt de bereiding en het gebruik van compost, alsook de voor- en nadelen van verscheidene dierlijke meststoffen. Eveneens komen talrijke hulpmiddelen zoals basalt-, lavameel, zeewierkalk en andere uitgebreid aan bod.

Een apart hoofdstuk handelt over de biologische bestrijding van ziekten; de zorg voor een gezonde bodem, het maken van allerlei plantenaftrekels en het benutten van sommige afweerplanten zoals o.a. Afrikaantjes en Goudsbloemen.

Een niet alfabetisch opgestelde groentenlijst aangevuld met een summier beschrijving van de voor iedere groentesoort aangepaste teelttechniek en informatie over rassenkeuze, wordt afgesloten met een klein hoofdstuk voor beroepstellers.

Het boekje is erg vlot geschreven, toch heb ik hier en daar nog enkele bedenkingen gemaakt.

— Zo vind ik op p. 13 dat de gronden tot 50-60 cm worden geroerd i.v.m. de ontwatering, terwijl op p. 11 enkel de eerste 10 cm mogen verlucht worden, omdat dieper luchten de anaërobe bacteriën zou doden.

Waarom dit dieper luchten enkel voor beroepstellers zou zijn, is me niet duidelijk.

— Op p. 13 wordt grondbedekking met organisch materiaal aangeraden. Nergens wordt gewag gemaakt dat daaruit een eventuele slakkenplaag, en dan vooral op de vochtige, zware gronden, zou kunnen voortspuiten.

— Wat zijn ANOG en BD-mensen op p. 51?

— Op p. 64 wordt voor Akkerpaardestaart als synoniem Kattestaart en Heermoes gegeven. Kattestaart is een totaal andere plant; de enige juiste naam is Heermoes.

— Op p. 76 wordt de onkruidbestrijding door electrocutie aangehaald. Vergeefs zocht ik naar een woordje uitleg.

— Op p. 80 is me niet duidelijk welk produkt ik tegen de muizen moet strooien bij het planten van erwten. Een chemisch?

— Op p. 84 staat verkeerdelijk Portulacea i.p.v. Portulaca, waarbij de soortnaam oleracea (Zomerpostelein) vergeten is.

— Op p. 85 staat claytonia met een kleine letter, een Latijnse familienaam begint echter steeds met een hoofdletter. Ook de „bekende boskervel” op dezelfde bladzijde is me onbekend.

De auteur haalt verder allerlei zaken aan zoals bijvoorbeeld op p. 55 waar hij beweert dat de totale onkosten voor de chemische bestrijding in de wereld 40000 miljard zouden bedragen of op p. 54 waar staat dat het overdreven gebruik van potas kankerwerkend is, zonder dat naar bepaalde boeken of rapporten wordt verwezen. Aldus kan een geïnteresseerde lezer geen controle over de echtheid van zulke gegevens bekomen.

Het ontbreken van een literatuurlijst, buiten enkele verwijzingen in de tekst naar andere boeken, maar dan van de auteur zelf, vind ik erg jammer.

Ondanks de hierboven aangehaalde onvolkomenheden kan het gebruik van het boekje voor een beginnening of iemand die graag een overzicht wil over het gebruik en de samenstelling van de in de biohandel te verkrijgen hulpmiddelen erg nuttig zijn.

Een doorwinterde tuinier zal er echter niet zoveel aan hebben.

A. de Jonghe

Delforge P., D. Tyteca. Europese orchideeën in een oogopslag. Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel. 192 pp., 595 F.

Dit is de laatste titel uit de reeks: de natuur in een oogopslag. Het is een vertaling en Nederlandse bewerking uit het Frans door Leni Paul van het boek *Guide des orchidées d'Europe dans leur milieu naturel* door P. Delforge en D. Tyteca (Uitg. Duculot, Gembloux-Paris).

Zoals de titel doet vermoeden is dit vooral een kijkboek geworden. Het grootste deel van het boek wordt ingenomen door een reeks fraaie foto's die zorgvuldig en haarscherp werden afgedrukt.

In een aantal vlot leesbare hoofdstukken wordt voor en na dit fotogedeelte de nodige achtergrondinformatie gegeven over deze boeiende plantenfamilie. Zo wordt er onder meer ingegaan op de plaats van de orchideeën in het plantenrijk en de anatomie en biologie van deze juweeltjes van de Europese Flora.

Onder de titel „de Europese Orchideeën” worden onderwerpen behandeld als systematiek, wetenschappelijke en Nederlandse benaming, ecologie en vind-

plaatsen. De zeldzaamheid wordt besproken alsook de teruggang van de orchideeën, dit zowel ten gevolge van directe als van indirecte vernietiging van de vindplaatsen. Een hoofdstuk over de bescherming van orchideeën kon zeker niet ontbreken. Hier wordt ondermeer gewezen op het nadelig effect dat plukken (ook om wetenschappelijke redenen) kan hebben op een plaatselijke populatie. Spijtig dat bij de Nederlandse bewerking de wettelijke bepalingen terzake niet werden opgenomen.

In een tweede deel hoofdstukken onder de titel „in het veld” wordt dieper ingegaan op de vindplaatsen en het herkennen en determineren van orchideeën. Kleur- en vormafwijkingen worden besproken evenals het veelvuldig voorkomen van kruisingen of hybriden.

Er is tevens een lijst opgenomen met de belangrijkste werken over Europese orchideeën en de tijdschriften en verenigingen op dit gebied. Achteraan in het boek is een index te vinden van de wetenschappelijke namen. Deze gids behandelt (bijna) alle Europese orchideeën. Per soort is een blad voorzien met een fraaie foto en een pictogram. Aan de hand hiervan kan men dan de gevonden orchidee determineren. Er zijn dus geen determinatietabellen voorzien zoals in een klassieke flora of gids.

Er is getracht om in één pictogram aan de hand van een zeventigtal symbolen alle nodige informatie weer te geven over vindplaatsen, lichtvereisten, bloeitijd, hoogtegrenzen, hoogte van de planten, bladeren (plaatsing, aantal, vorm en andere kenmerken), schutbladeren, stengel, bloeiwijze, bloem, spoor, vruchtbeginsel, geur, bodem, vermeerdering en kruisingen. In dit pictogram is ook een Europese verspreidingskaart opgenomen. Op de rand van de pagina's zijn op vaste plaatsen de kleuren weergegeven van de bloembekleedsels, de lip en vlekken op de lip. Indien nodig wordt er onder het pictogram nog aanvullende informatie gegeven.

Het determineren aan de hand van de symbolen uit de pictogrammen lijkt me toch niet zo'n eenvoudige zaak (temeer daar je de gids waarschijnlijk niet frequent

genoeg gebruikt om vlug vertrouwd te raken met deze symbolen). De uitgever heeft dit trachten op te vangen door een losse bijsluiter te voorzien met de verklaring van de gebruikte symbolen.

De determinatie zou ook een stuk zekerder kunnen verlopen als zou aangegeven zijn welke de discriminerende kenmerken zijn t.o.v. aanverwante of sterk gelijkende soorten.

De kleur en de eventuele beharing van de stengel worden niet gebruikt als determinatiekenmerken.

Er wordt niet vermeld of de soort zich vegetatief kan vermeerderen. Gelukkig wordt geen gebruik meer gemaakt van de ondergrondse delen bij de determinatie. Orchideeën zijn geologisch gesproken een vrij jonge plantenfamilie en zijn daarom nog volop in ontwikkeling. Er ontstaan steeds nieuwe indelingen naar soorten, ondersoorten, variëteiten en vormen.

Zonder me in deze discussie te willen mengen, vind ik het toch wel opvallend dat de in deze gids vernoemde soorten *Epipactis tremolsii* Pau en *Himantoglossum Adriaticum* Baumann niet zijn terug te vinden in standaardwerken als de *Flora Europaea* of in *Wilde Orchideeën* van J. Landwehr.

Spijtig dat soms geopteerd werd voor minder gebruikelijke nederlandse soortnamen (Alpenmeiorchis voor de Breedbladige Orchis en Knolletjesorchis voor de Malaxis).

Van de ook in ons land voorkomende Grote Muggenorchis wordt zelfs niet eens een Nederlandse naam vermeld.

De auteurs van de oorspronkelijke Franse uitgave van dit werk formuleerden trouwens hun bezwaren tegen deze Nederlandse „vertaling” (zie *Wielewaal* 51: M 27) en adviseerden om de franstalige of Duitse versie te kopen.

Hopelijk draagt deze gids, desondanks, toch bij tot de bescherming van de mooiste en zeldzaamste van onze bloemen.

L. van Gompel

Foto: L. Kusters

AANWIJZINGEN VOOR DE AUTEURS

Het maandblad *Wielewaal* publiceert in principe alle artikels waarvan de inhoud strookt met de doelstelling van de Vereniging De Wielewaal: de kennis en de bescherming van de natuur en in het bijzonder van de in het wild voorkomende vogels. De redactie behoudt zich nochtans het recht voor te beslissen welke artikels of bijdragen worden geplaatst.

Kopij moet in drievoud in machineschrift worden ingeleverd bij de hoofdredacteur. Uiterlijk twee maanden na het insturen van de kopij ontvangt de auteur bericht of zijn artikel al dan niet zal worden opgenomen. Eventueel kan de auteur gevraagd worden wenselijke veranderingen aan te brengen.

De auteurs zijn persoonlijk verantwoordelijk voor de inhoud van hun artikels.

Elk artikel wordt gevolgd door het volledig adres van de auteur(s).

De redactie dringt er op aan om artikels en belangrijke bijdragen te doen volgen door een samenvatting in de Nederlandse, Franse, Duitse en Engelse taal. Op verzoek van de auteur zal de „résumé”, „Zusammenfassung” en „summary” door de redactie worden opgesteld.

In het maandblad wordt de voorkeurspelling toegepast. Nederlandse vogelnamen beginnen steeds met een hoofdletter (bv. Witte Kwikstaart). Groepsnamen (bv. steltlopers) beginnen niet met een hoofdletter. Dezelfde schrijfwijze geldt voor namen van planten, insecten, enz... De eerste vermelding in een tekst van een soort wordt steeds gevolgd door de Latijnse geslachts- en soortnaam, onderstreept.

In datumvermeldingen dienen de namen van de maanden bij voorkeur voluit geschreven. Het gebruik van afkortingen dient vermeden te worden.

Referenties in de tekst worden aldus vermeld: (Segers, 1948); bij meerdere referenties: (Segers, 1984; Grootaers, 1958); en verwijzen naar een alfabetisch gerangschikte bibliografie. Deze bibliografie wordt als volgt opgesteld:

- voor een artikel: Auteursnaam, initialen van de voornamen, jaar. Volledige titel. *Naam van het tijdschrift*, jaargang: eerste pagina van het artikel - laatste pagina.
bv. Grootaers F., 1958. Glanskop (*Parus palustris*) en Matkop (*Parus atricapillus*). *Wielewaal* 24: 1 - 16.
- voor een boek: Auteursnaam, initialen van de voornamen, jaar. Volledige titel. Stad van uitgifte, naam van de uitgever.
bv. Segers F., 1948. *Broedvogels in de Kempen*. Antwerpen. Nederlandsche Boekhandel.

Als er meerdere auteurs zijn: Lippens L., H. Wille, 1972. *Atlas van de vogels in België en West-Europa*. Tielt, Lannoo.

In de bibliografie worden slechts die titels vermeld waarnaar in de tekst wordt verwezen. Alle literatuurgegevens moeten bij hun oorspronkelijke bron gecontroleerd worden.

Ter illustratie van bijdragen kunnen in aanmerking komen: zwart-wit- en kleurenfoto's, diapositieven, zwart-wit-tekeningen. Grafieken, tabellen en kaarten dienen met zwarte inkt op wit papier getekend.

Aan de auteur van een artikel (of aan één van hen indien er meerdere zijn) zullen 5 exemplaren van het maandblad worden verzonden. Meer exemplaren (tot maximum 30) kunnen bekomen worden indien de hoofdredacteur hierom verzocht wordt bij het inzenden van het artikel.

De hoofdredacteur zal graag eventuele bijkomende inlichtingen of adviezen verstrekken aan mogelijke auteurs.

WIELEWAAL
JAARGANG 51 - MEI 1985

D. DRAULANS, F. DAEMEN. Het „Natuurpark” Mol-Postel: zijn dagroofvogels en zijn bedreigingen.	149
Y. LESSELIERS. Van slangen, wespen en andere minder populaire diertjes.	160
J. VANSTEENKISTE. Vleermuizen als verkeersslachtoffer te Brugge en omstreken, 1975-1984. ...	179
Opmerkelijke ornithologische meldingen.	181
Boekbesprekingen.	183

Titelblad: Roodborsttapuit *Saxicola torquata* — Foto: L. Cuylaerts